

1097597

ELEM-I MAGYAR NYELVTAN

A' KÖZÉP ISKOLÁK'

I. OSZTÁLYA' SZÁMÁRA.

Ara kötetlen 9 kr. ezüst pénzben.

BUDÁN.

A' MAGYAR KIR. EGYETEMI KÖNYVNYOMDÁBAN

1851.

ELEMI

MAGYAR NYELLEN

A KÖNYV ISKOLA

I. OSZTÁLY SZÁMÁRA

M. ACADEMIA'
KÖNYVTÁRA

Ata kötetlen 9. kl. első példány.

BUDAPEST

A MAGYAR KIR. EGRETTENI KÖNYVTÁRÁBAN

1851

ELŐSZÓ.

Ekisdednyelvtan, mint czíme mutatja, a' magyar nyelv' első elemeit adja elő, rövid vázlatban ugyan, hogy a' gyöngye növendék' elméje szerfölött ne terheltessek, de mégis a' beszéd' minden részeire kiterjeszkedve, hogy már a' kezdőnek összes fogalma legyen az egésztől. Mivel pedig a' közép iskolák' első osztályába lépő gyermekről fel kell tennünk, hogy már az elemi vagy úgy nevezett nemzeti tanodákban a' magyar betűket, a' szótagolást, és az olvasást részletesen tanulta; ennél fogva ezekről csak röviden van itt szó, 's a' betűtan' azon része tárgyalatik inkább, melly a' ragozásra, úgymint a' nyelvtan' lényegére közvetlen befolyásu. Általán e' munkácskának nem czélja a' magyar nyelv' szabályait kimerítőleg, minden kivételekkel együtt tárgyalni (ez a' második osztályban előadandó nyelvtan' föladata lévén), hanem csak a' főszabályokat meghatározni, ragozási példákat állítani, 's a' legszükségesebb kivételeket, 's rendhagyásokat érinteni.

A' fő szabályok és ragozási példák teszik tehát e' nyelvtan' tartalmát, 's azok' megtanulását szigoruan sürgesse a' tanító. A' jegyzeteket elég lésszen megmagyarázni, 's a' gyakorlatok' csinálásakor figyelembe ajánlani, mellyekre helylyelközzel néhány mutatványok állanak, 's ezek' számát szaporítani, és minél gyakrabban alkalmazni igen czélszerű lészen. Végre önként értetik, hogy az utasítások egyedül a' tanítóhoz vannak intézvé.

Mi némelly elvont fogalmak', úgymint nevek' igék' stb. értelmezését illeti, azokat elemi tankönyv, ha a' gyermekek' gyöngge tehetségét tekintjük, észtani szabatosággal elő nem adhatja; de nem is célirányos ezzel a' növendéket terhelni, eleget tevén a' tanító, ha gyakorlatilag iparkodik a' beszédrészek' tulajdonságait fejtegetni, 's minél több példákkal felvilágosítani, különben is a' leghelyesb értelmezések és szabályok a' gyermek' ajakin csak homályos holt mondatok maradnak, 's az észig fel nem hatnak, ha csak a' tanító magát a' tárgyat czélszerű magyarázat által fel nem deríti, 's élénkké nem teszi.

De kivált nyelvünknek sajátos, és a' latintól fölötte elütő szerkezete az, mi különös tanulmódszert igényel. Jelesen két sarkalatos dologra kell tekintettel lenni: a' hangrendre, és a' ragokra. Mindenek előtt világos fogalmat sze-

rezen magának a' növendék arról, hogy a' magyar szók hangra nézve vagy a l h a n g u a k, vagy f e l h a n g u a k, vagy k ö z é p h a n g u a k, 's hogy ragozáskor ez utolsók szinte vagy az alhanguak' vagy a' felhanguak' osztályához tartoznak. Továbbá jól jegyezze meg, hogy a' ragok hangra nézve kétfélék: a l h a n g u a k és f e l h a n g u a k (egy-két közöst kivéve), 's hogy vannak bizonyos rokon hangzóju ragok, mellyek mind az al- mind a' felhangu szókban következetesen megfelelnek egymásnak, 's ha ezeket jól emlékezetébe ro- vandja, nagy könnyüséget fog tapasztalni alkalmazásaikban.

Legsajátabb csinja van pedig a' névragozás- nak, melly a' latin, vagy más nyugati nyelvek' hajlításától egészen eltér; mert míg amazok a' nevet csak néhány esettel (casus) bírják módosí- tani: a' magyar ugyanazt több százféle alakban állíthatja elő ragozások által. (l. F o g a r a s i: A' m a g y a r n y e l v t a n' s z e l l e m e, 1843.) E' ragozási rendszer első pillanatra igen szövevé- nyesnek látszik ugyan; de ha azt más nyelvek', például, a' latin' szerkezetével összehasonlítjuk, kitűnik, hogy az sok tekintetben amannál egy- szerűbbé, 's könnyebben felfoghatóvá teszi nyel- vünket. Vegyük fel példa gyanánt ezeket: v á - r a m b ó l, e x a r c e m e a. Amannak összeállítá- sára kettőt kell tudni, azaz: milly alakban járul

a' szóhoz *a)* az egy birtoku személyrag, *b)* a' ki-
ható rag. Ellenben a latinban tudni kell: *a)* hogy
az ex ablativust kiván, *b)* hogy az arx' ablati-
vusa arce, *c)* hogy az arx generis foeminini, *d)*
hogy a' meus, mea, meum-ot egyeztetni kell
vele 1. nemben, 2. számban, 3. esetben.

E' nyelvtan' második részében az elemi mon-
dattan' főbb szabályai foglaltatnak, hogy a' nö-
vendék szokat értelmes mondatokba szerkesz-
teni, 's némelly ragokat különösen alkalmazni ta-
nuljon. Azonban a' tanító' belátásától függ, bő-
vebben adandó, 's írásban kidolgozandó példák-
kal egyszerű mondatok' alakításában gyakorolni
tanítványait.

Általán kétségbe nem vonható igazság, hogy
ügszereteten, 's helyes tanmódszeren alapszik a'
tanok' czélirányos előadása, és terjesztése; az ele-
mi nyelvtan' sikerét is főleg ezen kellékekben
helyezik, 's a' tisztelt tanítói kar' tapasztalt ha-
zafiúi buzgóságától bizton remélik is a'

SZERZŐK.

TARTALOM.

ELŐSZÓ.

ELSŐ RÉSZ. Szótan.

	<i>Lap.</i>
Első fejezet. A' betűk és szók	1
Második fejezet. A' helyesírás	6
Harmadik fejezet. A' név	8
A' melléknév	23
A' számnév	26
A' névmás	28
Negyedik fejezet. Az igék	33
Cselekvő igék' ragozása	36
I k-es igék' ragozása	50
Belszenvedő igék' ragozása	51
Külszenvedők' ragozása	54
Közép igék' ragozása	55
Ötödik fejezet. Határozók	—
Hatodik fejezet. A' kötszók	57
Hetedik fejezet. A z indulatszók	58

MÁSODIK RÉSZ. Mondattan.

Az elemi mondattan' főszabályai	60
Első — tizedik szabály	60—63

OLVASMÁNYOK.

I. Közmondások és példabeszédek	64
II. Mesék	66
A' falusi tanító és tanítvány	—
Az oroszán és vadásztársai	—
A' juh és farkas	67
A' ló és szarvas	—
A' róka és farkas	—
A' fiatal daru	68

	<i>Lap.</i>
A' légy és komondor	68
A' varju és pacsirta	69
A' sas és ökörszem	—
A' paripa és majom	—
A' kos	70
A' ló és szamár	—
A' veréb és búzaszár	—
A' tyúk és galamb	71
A' czinke és fülmile	—
A' beteg ló, hollósereg és róka	—
A' paripa és az ökör	72
A' tehenek és róka	—
A' szita és rosta	—
A' fűz és cser	73
A' kölyökeb	—

III. Természetrajzi czikkek.

A' közönséges sün	73
Az erdei medve	74
Az oroszlán	75
A' szelíd eb	76
A' fecskék' családja	77
A' hangos kakuk	78
A' közönséges daru	80
A' fehér gólya	81
A' közönséges nyarga	83

ELSŐ RÉSZ.

SZÓTAN.

ELSŐ FEJEZET.

A' BETÚKRÓL ÉS SZÓKRÓL.

Hány betű van a' magyar nyelvben?

A' magyar nyelvben 40 betű van:

A, Á, B, CS, CZ, D, DS, E, É, É, F, G, GY,
H, I, Í, J, K, L, LY, M, N, NY, O, Ó, Ö, Ő, P, R,
S, SZ, T, TY, U, Ú, Ü, Ű, V, Z, ZS.

a, á, b, cs, cz, d, ds, e, é, é, f, g, gy, h, i, í,
j, k, l, ly, m, n, ny, o, ó, ö, ő, p, r, s, sz, t, ty, u,
ú, ü, ű, v, z, zs.

Jegyzet. C, q, w, x, y, idegen szókban, a' *w*,
ch, és *y* magyar nevekben is, leginkább pedig régiekben
használtak. A' *c* több régi és újabb írónál magyar
szókban is áll *cz* helyett.

Miként osztjuk fel a betűket általában?

A' betűket általában *hangzókra* és *mással-*
hangzókra osztjuk fel. Hangzó mindössze tizenöt
van, úgymint: *a, á, e, é, é, i, i, o, ó, ö, ő, u, ú, ü,*
ű. A' többi húszonöt mássalhangzó.

Ejtsd ki tisztán a' következő szokat :

Apa, aba, apad, apád, bab, pap, báb, csacsi, csákó, czucza, dada, tatár, dsindsa, dsida, eke, egér, széder, eszém, eszém, mente, égés, cserép, fő, vő, gége, kék, gyöngy, gyerek, hóhér, -ibrik, abrak, apró, iszik, izék, jaj, kendér, levél, kevély, lyuk, gólya, marok, nyak, anya, ocsu, ócsó, öröm, üröm, örül, öröl, poros, boros, sas, szász, tudás, dudás, tyúk, totya, úr, ürü, üz, varju, zúz, zsír, zsizsik, zsarol.

I. *Utasítás.* A' nyílt *e* és zárt *é* közti különbségre 's azok tiszta kiejtésére itt eleve figyelmessé tétessék a' növendék. Részletes szabályok a' ragozás folytában, 's a' második részben adatnak majd elő.

II. *Utasítás.* Ugyan itt előadandók; a) a' vidéken netalán divatozó hibák, mellyek leginkább a' hosszú *é, ó, ő, ű* hangzók' kiejtésében, és némelly mássalhangzók' kihagyásában, vagy elferdítésében mutatkoznak, 's a' növendékek mind egyes betük', mind egész szók' tiszta kiejtésére szoktatandók. b) Különös ügyelettel legyen a' tanító az idegen ajku német, szláv, oláh stb növendékek' hibás kiejtésére.

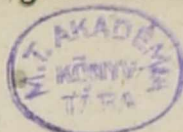
Hányfélék különösen a' hangzók?

A' hangzók vagy *alhanguak*, úgymint: *a, á, o, ó, u, ú*; vagy *felhanguak*, mint: *e, ö, ő, ü, ű*; vagy *középhanguak*: mint *é, é, i, í*. Ennél fogva a' szók' is hangjokra, azaz szóhangra nézve különbözők.

Világosabb különböztetés' kedveért a' felhangu *e* nyíltnak, a' rövid közép hangu *é* zártnak is neveztetik.

Mit nevezünk szóhangnak?

Szóhangnak nevezünk minden hangzót, akár egyedül áll, akár mássalhangzóval egyesülve. A' szóhang *tagzatos hangnak* is neveztetik.

Mi a' szó?

Egy, vagy több összetett, 's értelemmel bíró tagzatos hang szónak neveztetik. Tehát csak olly hang neveztetik szónak, mellynek értelme van.

Mi a' szótag?

Minden hangzó, melly a' szóban előfordul, akár magában véve, akár egy vagy több mássalhangzóval egyesülve, szótagnak neveztetik; p. o. e' szóban: *akar*at, háromszótag van. u. m. *a-ka-rat*.

Hányféleké a' szók hangjokra nézve?

Háromféleké, u. m. *alhanguak*, *felhanguak*, és *kö éphanguak*. Alhanguak azok, mellyekben alhangzók vannak, p. *nyár*, *ut*, *nyugodalom*. Felhanguak azok, mellyekben felhangzók vannak u. m. *öröm*, *nevet*. Középhanguak, mellyekben *é*, *é* vagy *i*, *i* hangzó van, p. *dérék*, *czél*, *méz*, *irígy*.

Mondjátok meg, mellyek a' következő szók között az alhanguak, a' felhanguak, és a' középhanguak?

Angyal, boldog, mirígy, kendér, kérés, tűzok, ujság, üsző, lép, ürge, erdő, káka, otromba, undorodás, árok, csere, híd, csömör, duda, kísér, csunya, heggy, völgy, kar, kár, kér, kör, tar, tár, tér, tör, tor, nyúl, nyál, nyíl, hál, hűl, korom, köröm, kapu, köpü, csal, csel, csúcs, csűcs, csécs, gyúr, gyér, gyűr, lap, lép, lop, üröm, ólom, álom.

Mit kell tudnunk az alhangzókról, és a' felhangzókról?

Ezeknek különös sajátsága az, hogy ugyanazon szóban egymással meg nem férnek, p. o. nem mondhatom: *herczeghoz*, *herczegnál*, *herczegtól*, hanem *herczeghez*, *herczegnél*, *herczegtől*,

's nem jó modom : *villával, trombitával*, hanem *villával, trombitával*.

Jegyzet. E szabály alól kivételnek : *korhely*, 's az összetett szók*); p. *karperecz, szökőkút, háztető*. Mind- eddig a' kivételes szók közé soroltattak ezek is : *hervad, deák, leány, gyertya* stb; azonban a' zárt é is a' közép hangzók közé számítatván, ezekben semmi szabályelleniség nincs, csak azon különbséget kell megjegyez- nünk, miszerint az ilyen zárt é (tudniillik melly al- hangzóval egy szóban áll) *i*-vel vagy *o*-val cseréltethetik föl, nem pedig *ö*-vel, mint a' többi zárt é; p. o. *deák, diák, bérctva borotva, gelyva golyva, gyertya, régente gyortya* stb.

Mit kell tudnunk a' kéthangu betűkről?

A' középhanguak mindenféle betűkkel áll- hatnak egy szóban; p. *irgalom, halánték, kőpe, csipő, fényes*, 's illy esetben *vegyes hanguaknak* hivatnak; de ezen *vegyes hangu* szók mindnyá- jan vagy az *alhanguakhoz*, vagy a' *felhanguak-* hoz tartoznak.

A' vegyes hangu szók közül mellyek tartoz- nak az alhanguakhoz, és mellyek a felhanguakhoz?

1) Midőn al- és felhangzó vegyest fordul elő ugyanazon szóban, mindig a' végszótagbeli hang- zó határoz, p. o. *bükkfa, sörház* alhangu szók, mert végszótagbeli hangzójuk alhangu; *alföld, korhely, karperecz* ellenben felhanguak.

2) Ha pedig al- vagy felhangzóval a' közép- hangzó *é, é* vagy *i, í* jön össze egy szóban: min- dig az al- vagy felhangzó határoz; p. *maradék, kocsi,*

*) Jegyzet. Ha két vagy több szó úgy egybefoglaltatik, hogy egy új külön álló szót képez, összetett szónak nevez- tetik. Erről bővebben a' második évfolyami részben.

czipó, liba, herved alhanguak; *illedék, csibe, czipó* felhanguak.

Hát a' tiszta középhangu szók mellyik osztályhoz tartoznak?

1. Mellyekben csupán *é*, vagy *é* van, mindig felhanguak, p. o. *kényér, tér, kérés*. Kivétetik: *czél, héj*.

2) Mellyekben a' középhangzók vegyesen állanak, szinte felhanguak; p. o. *kísér, lidércz, térít*. Kivétetik: *dérek*.

3) Mellyekben egyedül *i i* vagyon, részént al-részént felhanguak, mit szokásból kell megtanulni; p. *hid, hig* alhanguak, *hit, hír* felhanguak.

I. J e g y z e t. A' szók ezen osztályozása a' szóképzés és szóragozás miatt szükséges; ugyanis az alhangu szók mindig alhangú képzőt, vagy ragot, a' felhanguak felhangut vesznek fel, miről l. alább.

II. J e g y z e t. A' 3-dik szám alá tartozó középhangu nevek a' II. kötetben fognak kimerítőleg előadatni.

Mellyek tartoznak ezek közül az alhanguak, és mellyek a' felhanguak közé?

Isten, király, szegény, vendég, siralom, félelem, nézés, kerítés, hiba, csibe, kövér, csuhér, bábér, igaz, csáté, haris, málé, bival, szégyen, hízag, séta.

Mikép osztatnak fel még a' hangzók?

Rövidekre és hosszukra. A' rövidek vagy *pontalanok*, mint: *a, e, o, u*; vagy *ponttal* jelek, mint: *i, ö, ü*. A' hosszúk vagy egy *vonással*, melly éknek is hivatik, mint: *á, é, í, ó, u*, vagy *kettővel* iratnak, mint *ó, ü*.

Hányfélék a' mássalhangzók?

Egyszerűek, vagy *összetettek*. Ezek: *cs, cz, ds, gy, ly, ny, sz, ty, zs* összetettek; a' többiek

egyszerűek: de az összetettek is csak mint írás- és nyomtatásbeli jelek ilyenek, hangjokra nézve azok is mindnyájan épen olly egyszerűek, mint a többi.

MÁSODIK FEJZET.

A' HELYESÍRÁSRÓL.

Mikép kell írni a' tulajdon neveket és idegen szókat?

1) A' magyar nemzetiségi nevek megtartják régies írásmódjokat; p. *Dessewffy, Gaal, Georch, Széchenyi.*

2) Egészen megmagyarosodott idegen eredetű nevek és szók magyarosan íratnak; p. *Mozes, József, Fülöp, Ignác, Erzsébet, Nápoly, Párizs, püspök, próba.*

3) A' mellyek meg nem honosodtak, megtartják eredeti írásmódjokat; p. *Cicero, documentum, philosophia.*

Mikép kell a' szókat elválasztani, azaz tagokra felosztani?

1) Több tagu szóban ha két hangzó között egy mássalhangzó van, ez az utóbbihoz tartozik, p. *ha-lom, ö-röm, ke-rés.*

2) Ha két, vagy több mássalhangzó szorúl közbe, csak az utolsó vitetik által; p. *em-bér, kard-ról, mad-zag, pont-ra.*

3) Ha két hangzó jön össze: ezek külön szót tagot tesznek 's egymástól elválasztandók, *di-ót ti-ed, vi-adál.*

4) Ha három hangzó jön össze: a' középső az elébbihez is, az utóbbihoz is tétethetik, vagy

önállóan irathatik; p. *tie-id*, vagy *ti-eid*, vagy *ti-e-id*.

5. Az összetett mássalhangzók *cs*, *gy*, *zs* stb egy betűgyanánt szolgálván, a fönnebbi szabályok alá esnek, p. *a-nya* (nem pedig *an-ya*) *gu-lya*, *tor-ssa*, *hely-lyel*. Csupán egy esetben van eltérés, midőn az összetett betűk' kettőztetése hiányos, vagyis rövidített, p. o. *össze*, *vissza*, *roggyan*. Ily szóknál az elválasztáskor vissza kell állítani az elhagyott betűt, u. m. *visz-sza* (nem *vis-sza*), *rogy-gyan* (nem *rog-gyan*) stb.

6) Az összetett szók úgy választatnak el, mint összetétek, p. *el-ered el-ered*, *kardél kard-él*.

Mellyek a nevezetesebb írási jegyek?

- 1) Vessző (,)
- 2) Pontosvessző (;)
- 3) Kettőspont (:)
- 4) Pont (.)
- 5) Kérdőjel (?)
- 6) Felkiáltójel (!)
- 7) Zárjel ( )
- 8) Hiányjel (')

Mikor kell a' szókat nagy kezdő betűvel írni?

Nagy kezdő betűvel írjuk a' szókat:

- 1) Beszéd és verssor' elején.
- 2) Pont után.
- 3) Kettőspont után is, ha valamely idegen mondatot idézünk.

4) A' tulajdonneveket, p. *Magyarország*, *Buda*, *Duna*, *Mátra*, *Lajos*, *Katalin*. De ha a' tulajdon névből melléknév lesz, vagy az melléknév gyanánt, használtatik, kis betűvel kezdés-

p. *budai fürdők, dunai hajók, mátrai fa, tiszapart.*
 Kivétetnek a' nemzetségi vagy családi előnevek,
 p. *Széki gróf Teleki, Horogszegi Szilágyi, Baróti Szabó.*

5) A' megtisztelő czimeket, p. *Felséges Úr! Erdemes Férfiu! Tekintetes Táblabíró Úr!*

J e g y z e t. A' tulajdon- és meléknevek' különbségéről legközelebb lesz szó.

HARMADIK FEJEZET.

A' NÉVRŐL.

Mi a' név?

Névnek neveztetik azon szó, melly személyt, vagy tárgyat, annak minőségét, vagy mennyiségét jelenti.

Hányféle a' név?

Háromféle, úgymint : főnév, melléknév, és számnév.

A' főnév személyt vagy tárgyat, a' melléknév a' személynek vagy tárgynak tulajdonságát, minőségét, a' számnév pedig ugyanannak mennyiségét jelenti; p. o. *ember, ház, főnevek; nagy, kicsi, melléknévek; hat, hét számnevek.*

Mellyek ezek közül a' főnevek, melléknévek, és számnevek?

Magas ég; gümbölyü föld; zöld erdő; hét ország; szent király; tizenkét apostol; jó atya; aranyos, fényes torony; fehér, vörös, barna, ősz hajak; bor, kenyér, víz; a' bival lassu; a' ló gyors; a' kajla tehén borjas; a' tarka disznó malaczos; tiz milliom szép szám.

Mi a' tulajdon név?

Olly név, melly bizonyos meghatározott személyt vagy tárgyat jelent, p. *Péter, Buda, Tisza, Mátra.*

Hányféle segédszó, vagy szótag által módosítatik a' nevek' értelme?

Névelő, névrag és névutó által.

Mi a' névelő?

A' névelő azon szócska, melly közvetlenül és változatlanul a' név előtt áll, 's annak határozott értelmet ad, és pedig hangzó előtt *az*, más-salhangzó előtt *a'*, p. *embér, fa* határozatlan, *az embér a' fa* határozott értelmű főnevek.

Mi a' névrag?

Midőn a' név' értelmét módosítani, azaz, különböző körülményekhez, viszonyokhoz alkalmazni akarjuk, végül valamelly szótagot függesztünk hozzá. Az illy szótag *névragnak* neveztetik; a' névnek illy ragok által módosítása pedig *névragozásnak*.

Mi a' névtő?

A' névtő a' puszta név minden rag nélkül, p. *úr, szolga, embér.*

A' névtő *alanyesetnek* is neveztetik, 's a' ragozásban alapul szolgál, közvetlenül hozzá függesztetvén a' névragok, és utána tétetvén a' névutók, p. e' szókban: *úrnak, úr előtt, úr a' névtő, a' nak* pedig rag, *előtt* névutó.

Micsoda alanyesetek vannak még a' névtőn kívül?

A' többesrag, a' személyragok, és a' birtokrag, ha a' névtőhöz kapcsolatnak ugyanannyi

alanyesetet képeznek; melly alanyesetek minden egyébiragokat felvesznek.

Hányfélék a' ragok?

Négyfélék u. m. alanyeseti ragok, belviszonyragok, helyragok, és különféle ragok.

Mellyek az alanyeseti ragok?

A' többesrag, a' személyragok, és a' birtokrag.

Mi különbség van az alanyesetek között értelmökre nézve?

A' névtő a' személyt vagy tárgyat pusztá (viszonytalan) egységében állítja elő; p. *embér, fa, kő.*

A' többes rag a' személynek vagy tárgynak egynél több számban létezését fejezi ki, p. *embérek, fák, kövek.*

A' személyragok a' névtő tárgyának a' személyes névmások' valamelyikéhez tartozását jelentik; p. *embérem, fám, kövem*, azaz ember, fa, kő, mell az *én* személyes névmáshoz, vagy is *én* hozzám tartozik.

A' birtokrag végre a' névtő' birtokát jelentik p. *Istené a' dicsőség.* Itt a' dicsőség mint birtoi, Istenek tulajdonítatik.

Többesrag.

Alhangu
ak, ok

Felhangu
ek, ek, ök.

Személyragok.

egy birtok

{ am, om,
ad, od,
a,
unk

em, ém, öm
ed, éd, öd
e,
ünk,

egy } tok, a-tok, o-tok   ték, e-ték ö-tök
 birtok } ok *)   ök *)

több birtok } aim   eim
                   } aid   eid
                   } ai   ei
                   } aink   eink
                   } aitok   eitek
                   } aik   eik

Birtokrag.

Birtokrag   é.

PÉLDÁK.

hajak	korok	fejek	szérek	körök
haj-am	kor-om	fej-em	szér-ém	kör-öm
haj-ad	kor-od	fej-ed	szér-ed	köröd
haj-a	kora	fej-e	szér-e	köre
haj-unk	korunk	fej-ünk	szér-ünk	körünk
haj-atok	korotok	fej-eték	szér-eték	körötök
haj-ok	koruk	fej-ök	szér-ök	körük.
haj-aim	koraim	fejeim	széreim	köreim
haj-aid	koraid	fejeid	széreid	köreid
haj-ai	korai	fejei	szérei	körei
haj-aink	koraink	fejeink	széreink	köreink
haj-aitok	koraitok	fejeitek	széreitek	köreitek
haj-aik	koraik	fejeik	széreik	köreik
haj-é	kor-é	fej-é	szér-é	kör-é

*) Jegyzet. Ezen rag, részint szebb hangzás, részint különböztetés kedvért, *uk* *ük*-re is módosítatik.

Mit kell ezen ragokról különös figyelemben tartanunk?

Az itt előszámlált ragok épen úgy mint a névtő minden egyéb ragokat felvesznek, 's épen úgy, mint ez, alanyesetül szolgálnak.

J e g y z e t. A' többes alanyeset felvesz a' személyragokon kívül minden egyéb ragot, a' személyragok a' többes ragot kivéve szinte minden egyéb ragot; a' birtokrag pedig, azon kívül, hogy mind a' személyragok mind a' többesragok járulhat, p. *haj-ak-é, haj-am-é*, még ezen fölül felveszi 1) a' többesragot, 's ekkor személytöbbséget jelent; p. *János-é-k, komá-ék.* 2) Felveszi a' több birtokú személyragok közül az *ai, ei* ragot de megrövidítve csupán *i* betű alakjában, 's ekkor birtoktöbbséget jelent, p. *János-é-i.*

Ezek újra alanyesetet képeznek 's az adott szabályok' korlátai szerint ragozhatók.

Belviszonyragok.

Alhangu	Felhangu
Birtokvonzó: <i>nak</i>	<i>nek</i>
Tulajdonító: <i>nak</i>	<i>nek</i>
Tárgyeset: <i>at ot</i>	<i>et ét öt</i>

Helyviszonyragok.

1) E' kérdésre *hol?*

Marasztó: <i>ban</i>	<i>ben</i>
Állapító: <i>on</i>	<i>én ön</i>
Veszteglő: <i>nál</i>	<i>nél</i>

2) E' kérdésre *hová?*

Beható: <i>ba</i>	<i>be</i>
Felható: <i>ra</i>	<i>re</i>
Közelítő: <i>hoz</i>	<i>héz höz</i>

Alhangu

Felhangu

3) E' kérdésre *honnan?*Kiható: *ból**ből*Leható: *ról**ről*Távolító: *tól**től*4) E' kérdésre *meddig?*Határvet ő: *ig**ig*

Különféle névragok.

Okadó: *ért**ért*Segítő: *val**vel*Fordító: *vá**vé*Mutató: *ül**ül*

Utasítás. Czelirányos lesz a' növendékeket arra szoktatni, hogy mindenik alanyesethez, vagy névtőhöz valamennyi ragokat külön külön ragaszzák, p. *házak, házaknak, házakat, házakban, házakon, házaknál* stb; *házam, házamnak, házamat, házamban, házamon, házammal* stb.

Mellék a' ragozás főszabályai?

1) Az alhangu szók alhangu ragokat, a' felhanguak felhangu ragokat vesznek fel, p. *házba, kertbe.*

2) Az alhangu ragok' *ü* betűjének mindig nyílt *e*, az *o*-nak zárt *é* vagy *ö* felel meg a' felhangu ragokban; p. *háznak, kertnek* (nyílt *e*), *házon, kertén* (zárt *é*).

3) Midőn a' név' végén *a* vagy *e* hangzó van, az a' ragok előtt ékezetet kap, vagyis hosszuvá lesz; p. *munka, munkában, munkára.*

4) Ha a' ragozáskor két hangzó jön össze, u. m. a' szó' végén, és a' rag' elején: a' rag' hangzója elhagyatik; p. *munka, munka-ak munkák; kapu kapu-k; kocsi kocsi-k.*

Kivétetnek 1) *é, ért, ig, ül, ül* ragok, melyek hangzójokat megtartják. 2) Az egybirtoku harmadik személyragok: *a e ok ök*, mellyek *j* betűt vesznek közbe; p. *munka munká-j-a, zeke zeké-j-ök, kapu kapu-j-a.*

5) *A' val vel vá vé* ragok' *v* betűje hasonúl vagyis olyan mássalhangzóvá változik, millyen *a'* ragozandó név' végén van; p. *világgal néppel* helyett mondjuk: *világgal néppel.*

I. P É L D A.

Belviszonyragok.

Alhangu.

Birtokvonzó: haj-nak kor-nak

Tulajdonító: haj-nak kor-nak

Tárgyeset: haj-at kor-t

Felhangu.

Birtokvonzó: fej-nek szer-nek kör-nek

Tulajdonító: fej-nek szer-nek kör-nek

Tárgyeset: fej-et szer-t kör-t.

Helyviszonyragok.

E' kérdésre *hol?*

Alhangu.

Marasztó: haj-ban kor-ban

Állapító: haj-on koron

Vesztogló: haj-nál kor-nál.

Felhangu.

Marasztó: fej-ben szer-ben kör-ben

Állapító: fej-én szer-én kör-ön

Vesztogló: fej-nél szer-nél kör-nél.

Alhangu.

E' kérdésre *hová?*

Beható: haj-ba kor-ba

Felható: haj-ra kor-ra

Közelítő: haj-hoz kor-hoz.

Felhangu.

Beható: fej-be szér-be kör-be

Felható: fej-re szér-re kör-re

Közelítő: fej-hez szér-hez kör-höz.

Alhangu.

E' kérdésre *honnan?*

Kiható: haj-ból kor-ból

Leható: haj-ról kor-ról

Távolító: haj-tól kor-tól.

Felhangu:

Kiható: fej-ből szér-ből kör-ből

Leható: fej-ről szér-ről kör-ről

Távolító: fej-től szértől kör-tól.

Alhangu

Felhangu

E' kérdésre *meddig?*

Hátravető: haj-ig kor-ig fej-ig szér-ig kör-ig.

Különféle névragok.

Alhangu.

Okadó: haj-ért kor-ért

Segítő: haj-jal kor-ral

Fordító: haj-já kor-rá

Mutató: haj-úl kor-úl

Felhangu.

Okadó: fej-ért szér-ért kör-ért

Segítő: fej-jel szér-rel kör-rel

Fordító: jej-jé szer-ré kör-ré

Mutató: fej-ül szer-ül kör-ül.

II. P É L D A.

Belviszonyragok.

Alhangu. — Felhangu.

Birtokvonzó: ru-hának eké-nek kapu-nak

Tulajdonító: ru-hának eké-nek kapu-nak

Tárgyeset: ruhá-t eké-t kapu-t

Helyviszonyragok.

E' kérdésre *hol!*

Marasztó: ruhá-ban eké-ben kapu-ban

Állapító: ruhá-n eké-n kapu-n

Vesztglő: ruhá-nál eké-nél kapu-nál

E' kérdésre *hová?*

Beható: ruhá-ba eké-be kapu-ba

Felható: ruhá-ra eké-re kapu-ra

Közelítő: ruhá-hoz eké-hez kapu-hoz.

E' kérdésre *bonnan?*

Kiható: ruhá-ból eké-ből kapu-ból

Leható: ruhá-ról eké-ről kapu-ról

Távolító: ruhá-tól eké-től kapu-tól.

E' kérdésre *meddig?*

Hátravető: ruhá-ig eké-ig kapu-ig.

Különféle névragok.

Okadó: ruhá-ért eké-ért kapu-ért

Segítő: ruhá-val eké-vel kapu-val

Fordító: ruhá-vá eké-vé kapu-vá

Mutató: ruhá-ül eké-ül kapu-ül.

Mellyek a' rokon hangu ragok, 's mit kell rólok figyelemben tartani?

A rokon hangu ragok e' következők:

Többesrag: ak, ok ek, ék, ök

Tárgyeset: at, ot ét, ét, öt

Személyragok: am, om ém, em, öm

ad, od éd, ed, öd

atok, otok eték, éték, ötök.

Rokon hanguaknak neveztetnek, mert első hangzójok mindig megegyezik; azaz a' melly hangzó van például a többes ragban, ugyanazon hangzónak kell állani a' többi rokon hangu ragokban is; például: bot-*ok*, bot-*ot*, (nem bot-*at*), bot-*om*, bot-*od* stb.

PÉLDA.

Társ

társ-*ok*

társ-*at*

társ-*am*

társ-*ad*

társ-*a-tok*

nép

nép-*ek*

nép-*et*

nép-*em*

nép-*ed*

nép-*e-ték*

csillag

csillag-*ok*

csillag-*ot*

csillag-*om*

csillag-*od*

csillag-*o-tok*

kert

kert-*ek*

kert-*et*

kert-*em*

kert-*éd*

kert-*é-ték*

Fürt

Fürt-*ök*

fürt-*öt*

fürt-*öm*

fürt-*öd*

fürt-*ö-tök.*

Melly nevek veszik fel a' többesragot. 's a' rokon hangu ragokat nyilt a vagy nyilt e hangzóval?

1) Azon hangzó végű nevek, mellyek *v* sgéd betüt vesznek közbe, p. *lovak, lovat, lovam, lovad, lovatok; kövek, követ, kövem, köved, követék*; vagy mellyek vég *u ü* hangzójokat *v*-re változtatják, p. *daru darvak, darvat, darvam, darvad, darvatok*; *fenyü, fenyvek, fenyvet, fenyvem, fenyved, fenyveték*; vagy végre azon nevek, mellyek vég *ú ű* hangzójokat ezen tagok előtt elvetik, p. *ifju, ifjak, ifjat* stb; *könyü, könyek, könyet* stb.

2) A' két tagunál hosszabb *alom elem* végű hangugratók, p. *hatalom, hatalmak, hatalmat; kégyelem, kégyelmék, kégyelmét*. Ide tartoznak *bátor, sátor, vászon, vékony*, midőn hangugratók.

J e g y z e t. Hangugratóknak neveztetnek azon szók, mellyek némelly ragok előtt végszótagbeli hangzójokat ellökik, p. *hatalom hatalmak*.

3) Az ékvesztők u. m. *agár, agarak, agarat, agaram; egér, egerek, egeret, egerem*.

J e g y z e t. Ékvesztőknek neveztetnek azon szók, mellyek némelly ragok előtt végszótagbeli hosszú hangzójokat megrövidítik; p. *agár agarak*.

4) Hol ezen ragok már ragozott vagy fokozott nevekhez függesztetnek; p. *ház-ak-at, ker-ték-et, ház-am-at, kert-ém-et; nagy-obb-ak, kis-ebb-ek, nagy-obb-akat* stb.

5) Az *ékony ekény* végűek. p. *kajlékony-ak, törékény-ek*.

6) A tőszámok, p. *százak százat, ezérek ezéret*.

Kivétetik: öt, hat, öt-öt hat-ot.

1) **J e g y z e t.** Következő a) alhangu szók is *a*-val ragoztatnak; ág, agy, agyar, ajak, áll, alj, ár, arany, árny,

bús, fal, fark, fog, galy, gyors, had, haj, háj, hal, hárs, has, hát, ház, hold, hód, kád, kút, láb, lúd, lágy, láz, lyuk, máj, nád, nyáj, nyak, nyál, nyárs, nyúl, ól, oldal, olly, rossz, rút, rúd, sok, száj, szakáll, szál, szár, szárny, tág, táj, tál, talp, tár, tárgy, társ, toll, új, újj, út, vad, vád, vágy, vaj, váll, var, vár, vas, vászon, váz, vonal, zár,

b) A' közép hangok közül ide tartoznak: dij, fi, héj, hid, hig, hij, ij, in, lik, nyil, szij, szil, vig.

2) J e g y z e t. a) Következő felhangu szók nyilt *e*-vel ragoztatnak: fül, fürj, hölgy, könyv, öl, öröm, örv, öv, őz, rög, rügy, szög, szügy, tölgy, ügy stb. b) 's a' közép hangok közül: éb, hegy, disz, éj, ék, gép, illy, iv, iz, kép, melly, nép, rét.

Melly szók veszik fel a' többes számot és a' rokon hangu ragokat o vagy zárt é hangzóval?

1) Mind azon al- v. felhanguak, mellyek a' fent említett szabályok alá nem tartoznak, különösen pedig a' két vagy több tagu szók *o*, vagy zárt *é* hangzót vesznek fel; p. hang, hang-*ok*, hang-*ot*, kalap-*ok*, kalap-*ot*, dob-*ok*, dob-*ot*, kert-*ék*, növény-*ék*.

2) Hasonló ragozásu nagyobb részt minden képzett szó; p. malacz-*ok*, ketrecz-*ék*, gubacs-*ok*, kövecs-*ék*, darab-*ok*, balgatag-*ok*, rengeteg-*ék*, hadnagy-*ok* stb; az egytaguak közül: korcz-*ok*, pércz-*ék*, hang-*ok*, rongy-*ok*, domb-*ok*, gömb-*ök* stb.

3. A' felhanguak közül azok, mellyek' végszótagjában *ö* v. *ü* van, 's mellyek a' fentebbi szabályokban nem foglaltatnak, *ö* hangzót vesznek fel; p. köd-*ök*, köd-*öt*, üstök-*ök*, üstök-*öt*.

4) A' melléknevek között némellyek, általában pedig az *s* végzetűek, midőn főnévül használtatnak, *o é*, és *ö*-vel, midőn melléknévül maradnak, *a e*-vel képezik a' rokon ragokat, p. okos-*ok* (főnév) okos-*ak* (melléknév), hős-*ök* (fn.) hős-*ek* (mn.), nyerges-*ék* (fn.) nyerges-*ek* (mn.), keztyűs-*ök* (fn.)

keztyüs-ek (mn.), kapus-ok (fn.) kapus-ak (mn.),
 órás-ok (fn.) órás-ak (mn.)

J e g y z e t. A' középhanguak közül a) *o* hangzót vesznek fel a' következők, u. m. csik, czél, gyik, kin, pir, sik, sip, sír, szirt (nyakszirt) zsir; b) *e* hangzót vesznek fel: bér, csék, czim, éd, fény, him, hir, kény, rim, sin, szék, szin, szirt (kőszirt), tény, véd stb.

Milly különös kivétel van a' tárgyesetre nézve?

Azon nevek, mellyek ugynevezett *folyékony l, ly, n, ny, r*, és sziszegő *s, sz, z, zs*, ugy szinte *j* mássalhangzón végződnek, midőn ezen mássalhangzókat közvetlenül hangzó előzi meg, 's a' többes számot *ok* v. *ék* raggal képezik, a' tárgyesetben elvesztik hangzójokat; p. *asztalok asztalt, molyok molyt, kinok kint, gúnyok gunyt, borok bort, kosok kost, szakaszok szakaszt, hiúzok hiúzt, parázsok parázst, ételek ételt, hüvelyék hüvelyt, öltönyök öltönnyt, bödönök bödönt, ködmenék ködment, térék tért, késék kést, rekeszék rekeszt, csizék csizt, bajok bajt, robarok robart; ellenben: halak halat, aranyak aranyat, házak házat, hajak haját, vajak vaját, tejek tejet.*

Mit kell a' személyragokról különösen figyelemben tartani?

1) Az egy birtoku harmadik személyek' ragai *a e, ok ök*, hangzó után *j* betűt vesznek közbe, melly esetben a' név' végén az *a e* megnyujtatik; p. *ruha, ruhá-j-a, ruhá-j-ok; kefe kefé-j-e, kefé-j-ök.*

2) Ugyanezen ragok felveszik közbe a *j* betűt némelly mássalhangzón végződő nevek után is; az illy nevek után megmarad a' *j* betű a' több

birtoku ragokban is, p. *kalap-j-a, kalap-j-ok, kalap-j-aim, kalap-jaid, kalap-jaik.*

3) Az egy birtoku többes második személyrag *ok* stb, leghelyesebben segédhangzó nélkül függesztetik azon több tagu nevekhez, mellyekben a' folyékony *l, ly, ny, r,* és a' sziszegő *s, sz, z* végbetük, ugy szinte *t* végbetü előtt hangzó van; p. o. *kazal-tok, vizsály-tok, vetemény-tek, aratás-tok, fűrész-ték, kendér-tek, indulat-tok, akarat-tok, lemezték* stb. Azonban segédhangzóval is állhatnak; p. *kazal-o-tok, fűrész-é-ték, király-o-tok, barát-o-tok* stb.

Minden egyéb neveknél rendszerint segédhangzót vesz maga elé, p. *ház-a-tok, nép-e-ték, esz-é-ték, üng-ö-tök.*

Ezen szabályok szerént a' személyragok két-félekép módosulnak.

1) Hangzó után.

	Alhangu		Felhangn
	Egy birtok		
-m	ruhám	kapum	-m kefém
-d	ruhád	kapud	-d kefed
-ja	ruhája	kapuja	-je keféje
-nk	ruhánk	kapunk	-nk kefénk
-tok	ruhátok	kaputok	-ték tők keféték
-jok	ruhájok	kapujok	-jök kefájök.
	Töb b b i r t o k.		
-im	ruháim	kapuim	-im keféim
-id	ruháid	kapuid	-id keféid
-i	ruhái	kapui	-i keféi
-ink	ruháink	kapuink	-ink keféink
-itok	ruháitok	kapuitok	-iték keféitek
-ik	ruháik	kapuik	-ik keféik.

2) Némelly mássalhangzón végződő nevek után

Alhangu

Felhangu

Egy birtok

kalap-om

czölöp-öm

od

öd

ja

je

unk

ünk

o-tok

ö-tök

jok

jök

Több birtok

kalap-jaim

czölöp-jeim

jaid

jeid

jai

jelei

jaink

jeink

jaitok

jeitök

jaik

jeik.

Mi a' névutó?

A' névutó olly szó, melly a' nevek' értelmét különböző viszonyok szerént módosítja, 's e' részben a' ragokkal tökéletesen megegyezik; p. ház előtt, k menyze mellett, ágy alatt.

Miképen különbözik a' névutó a' ragtól?

1) A' névutó szinte mint a' rag, utána tétetik a' névnek, de avval soha nem ragasztatik össze. 2) Sem hangrendet nem követ, sem más változást nem szenved, sem az előtte álló néven nem változtat.

Mellyek a' névutók?

Alá, alatt, alól

Által

Elé, előtt, elől

Ellen
 Felé, felöl,
 Fölé, fölött, felett
 Gyanánt
 Hegyé, hegyett
 Helyétt
 Iránt
 Kivül
 Közé, között, közől
 Köré, körött, körül
 Megé, mégétt, megől
 Mellé, mellett, mellől
 Miatt
 Óta
 Szerént
 Után
 Végett.

A' MELLÉKNÉVRŐL.

Mi a' melléknév?

Azon szó, melly a' tárgynak tulajdonságát, minőségét fejezi ki, melléknévnek mondatik; p. *kicsi, nagy, gyöngye, erős ember*. Itt az *ember* mint főnév a' tárgy, a' *kicsi, nagy* stb melléknevek, annak tulajdonságát, minőségét fejezik ki.

Mikép ragoztatnak a' melléknevek?

A' melléknevek' ragozása némi kivétellel ugyanaz, a' mi a' főneveké. A' kivételek e' következők: 1) Az *u* és *ü* végűek a' többes ragot kétképen veszik fel, ugymint hangzóval, vagy hangzó nélkül; p. *keserü, keserűk, keserűek; domboru, domborúk v. domboruak*. Ha pedig az *u* *ü* végzetű melléknév előtt még egy más melléknév áll, melly

annak tulajdonságát határozza meg, akkor az *üi*-ben végződő melléknév a' többes ragot mindig hangzóstúl veszi fel; p. *nagy kezű, kis lábu, nagy kezűek, kis lábuak*.

2) Az *i*-vel végződő melléknevek a' többesragot mindig hangzóstúl veszik fel, p. *égi, földi; égi-ek, földi-ek*.

3) Némelly melléknevek, mellyek főnévül is használatnak, különböztetés végett a' többesragot kétképen veszik fel, és pedig mint főnevek *ok ék ök*, mint melléknevek *ak ek* alakban; p. *lapos laposok* főnév, *laposak* melléknév; *szenték* főnév, *szentek* melléknév; *üstökösök* főnév *üstökösök* mn.

Mire szolgál még a' melléknév a' főnevek mellett?

A' melléknév két vagy több főnévnek hasonlítására is szolgál, midőn azoknak vagy egyenlőségét, vagy egymás fölötti elsőségét fejezi ki. A' melléknév ekkor különös szótagokkal toldatik meg, mi *fokozásnak* vagy *hasonlításnak* neveztetik.

Hány fok a van a' hasonlításnak?

Négy, úgymint: *alapfok, középfok, felsőfok, és túlzófok*.

1) Az alapfok maga a' melléknév, akár ragozva van, akár nincs, p. *tágas, keskeny*.

2) A' középfok az, midőn a' melléknévhez *abb ebb* szótag, vagy fokképző függesztetik; p. *tágosabb, keskenyebb*.

3) A' felsőfok az, midőn a' középfoknak elébe *leg* szótag ragasztatik; p. *legtágosabb, legkeskenyebb*.

4) A' túlzófok az, midőn a' középfoknak elébe *legesleg* szavak tétetnek, p. *legesleg boldogabb, legesleg kedvesebb.*

Mellyek a' középfok' alkatásának szabályai?

1) Az alhangnak *abb*, a' felhangnak *ebb* szótagot vesznek fel; p. *dús dus-abb, ép ép-ebb.*

2) Midőn a' melléknév *a e* hangzón végződik, a' fokképző' hangzója kimarad, 's a' melléknév' véghangzója megnyujtatik; p. *durva durvább, törpe törpébb.*

3) Az *ú, ű, i*-ben végződő nevek után a' fokképző' hangzója el is hagyathatik, meg is maradhat; p. *domború domborúbb v. domboruabb; keserű keserűbb v. keserüebb; emberi emberibb v. emberiebb.*

4) Némelly mássalhangzón, különösen sziszegő *s sz z* betükön végződő melléknevek a' középfokot csupán *b* betűvel is képezik; p. *erősebb v. erősb, hatalmasabb v. hatalmasb.*

Mellyek a' rendhagyó fokozások?

A' következők, úgymint: *nagy nagyobb, jó jobb, szép szébb, sok, több, kicsin kisebb legkisebb;* de mondatik *kicsinyebb is.*

Szörnyü háromféleképp fokozható: *szörnyüebb, szörnyübb, szörnyebb.*

Könnyü, könnyübb, könnyebb.

Mikép ragoztatnak a' fokozott melléknevek?

Épen úgy, mint a' főnév, azon különbséggel, hogy a' rokon ragokat mindig *a* vagy *e* hangzoval veszik fel; például:

	Alhangu	Felhangu
többesrag	dusabb- <i>ak</i>	kedvesebb- <i>ek</i>
tárgyeset	dusabb- <i>at</i>	kedvesebb- <i>et</i>
személyragok	dusabb- <i>am</i>	kedvesebb- <i>em</i>
	dusabb- <i>ad</i>	kedvesebb- <i>ed</i>
	dusabb- <i>atok</i>	kedvesebb- <i>etek</i> .

Gyakorlati példák. Gazdag, szegény, szőke, barna domború, keserű, magas, alacson, kondor, deli, buzgó, hegyes, sárga, kék, vörös, dombos, völgyes, gyors, kor-
mos, füstös.

A' SZÁMNEVEKRŐL.

Mi a' számnév?

A' számnév olly része a' beszédnek, melly a' személynek és tárgynak mennyiségét, sorát, rendét határozza meg.

Hányfélék a' számnevek?

Hatfélék, u. m. 1) Tőszámok, 2) Sorszámok, 3) Osztó számok, 4) Különböző számok, 5) Sokszorozó számok, 6) Határozatlan számok.

Melyek a' tőszámok?

Egy, kettő, három, négy, öt, hat, hét, nyolcz, kilencz, tíz, husz, harmincz, negyven, ötven, hatvan, hetven, nyolczvan, kilenczven, száz, ezer millió v. milliom.

Melyek a' sorszámok?

Következők: első, második, harmadik, ne-, gyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilencedik, tizedik, tizenegyedik, tizenkettedik v. tizenkettődik, tizenharmadik stb, huszadik, huszonegyedik stb, harminczadik, harminczegyedik stb. negyvenedik, negyvenegyedik stb.

ötvenedik
 hatvanadik
 hetvenedik
 nyolczvanadik
 kilenczvenedik
 századik
 ezéredik v. ezredik
 milliomodik.

Ide tartoznak a' sorszám-melléknevek: első, alsó, belső, külső, utolsó, végső, szélső, hátulsó, középső, innenső, túlsó; mellyekről megjegyzendő, hogy fokozhatók, 's a' felső fokot csupán a' *leg* szótag' hozzáadásával is képezhetik; p. *alsó, alsóbb, legalsóbb* v. *legalsó*; *felső, felsőbb, legfelsőbb* v. *legfelső*.

Hányféle az osztó számok?

1) *Részosztók*: egyed, ketted, harmad, negyed, ötöd, hatod, heted, nyolczad, kilenczed, tized, huszad, harminczad, negyvened, ötvened, hatvanad, hetvened, nyolczvanad, kilenczvened, század, ezéred, milliód, t. i. rész.

2) *Sorszámok*: először, másodszor, harmadszor, negyedször, ötödször, hatodszor, hetedször, nyolczadszor, kilenczedször, tizedször, huszadszor, harminczadszor stb, századszor, ezéredször.

3) *Arányosztók*: egy-egy, kettő-kettő, v. két-két, tiz-tiz stb.

Mellyek a' különző számok?

1) Egyféle, másféle, kétféle, háromféle, négyféle stb.

2) Egyszerű, kétszerű, háromszzerű, tizszzerű, ezerszerű stb.

3) Egyszerés, kétszerés, tizszerés, huszszoros, százszoros, ezerszerés stb.

4) Egyszeri, kétszeri, huszszori, százszori stb.

5) Egyes, kettős, hármas, négyes, tizes, huszas, százas stb.

Mellyek a' sokszorozó számnevek?

1) Egyszer, kétszer, háromszor, tizszer, százszor, ezerszer.

2) Egyszerte, kétszerite, tizszerite, százszorta.

Mellyek a' határozatlan számnevek?

Sok, több, legtöbb, kevés, elég, hány, annyi, mennyi, néhány, tömérdek, töméntelen, parányi, csekély stb.

Mikép ragoztatnak a' számnevek?

A' számnevek nagyobb részt melléknevek lévén annak ragozási szabályait követik; de abban különböznek a' melléknevektől, hogy nem fokozhatók.

Kivétel. 1) A' sokszorozók és sorosztók a' határozók közé tartozván rendesen nem ragozhatók. 2) A' sorszám-melléknevek, p alsó, felső, fokozhatók.

Gyakorlatul ragoztassanak ezen számnevek; egy, tiz, száz; egyes, tizes, százas, ezéres; tized, század, ezéred; harmadik, negyedik, századik.

A' NÉVMÁSROL.

Mi a' névmás?

A' melly szó a' beszédben név' helyét pótolja, azaz név helyett áll, névmásnak neveztetik. Valamint a' név, úgy a' név' helyét pótló névmás is vagy főnév, vagy melléknév, vagy számnév.

Hányfélék a névmások?

Hatfélék, ugymint: 1) személyes névmások; 2) visszatérők, 3) mutatók, 4) visszahozók, 5) kérdők, 6) számnévmások.

Hány személy van?

Három, u. m. első, második és harmadik, mind az egyes mind a' többes számban.

Melleyek a' személyes névmások?

Egyes szám	Többes szám
1. személy : én	mi v. mink
2. sz. té	ti v. tik.
3. sz. ő	ők.

Mikép ragoztatnak a' személyes névmások?

A' személyes névmások csak a' tárgyasetben ragoztatnak, ott is nagy részt rendhagyólag.

Egyes szám	Többes szám
1) Engem v. engemet	minket v. bennünket
2) Téged v. tégedet	titeket v. bennünket
3. Őt v. őtet	őket

A' többi ragozás egy birtoku személyragokkal történik, melleyek közvetlen a' többi névragokhoz vagy névutókhöz függesztetnek.

1) A' névragokhoz:

Egyes szám	Többes szám
	<i>nek</i>
1. nekem	nekünk
2. neked	nektek
3. neki	nekik

Egyes szám

Többszám

rá

1. rám
2. rád
3. rá v. rája

- ránk
- rátok
- rájok

ról

1. rólam
2. rólad
3. róla

- rólunk
- rólatok
- rólok

től

1. tőlem
2. tőled
3. tőle

- tőlünk
- tőletek
- tőlök

ért

1. értem
2. érted
- 3.. érte

- értünk
- értetek.
- ertök

ben

1. bennem
2. benned
3. benne

- bennünk
- bennetek
- bennök

hoz

1. hozzám
2. hozzád
3. hozzá v. hozzája

- hozzánk
- hozzátok
- hozzájok

nál

1. nálam
2. nála
3. nála

- nálunk
- nálatok
- nálok

vel

1. velem

- velünk

Egyes	Többes szám
-------	-------------

2. veted	veleték
----------	---------

3. vele	velök
---------	-------

On én ön helyett ant rajt

1. rajtam	rajtunk.
-----------	----------

2. rajtad	rajtatok
-----------	----------

3. rajta	rajtok
----------	--------

2) Névutókhöz :

Alám, alád, alája; alánk, alátok, alájok.

Általam, általad, általa; általunk, általatok, általok

Elém, eléd, eléje; elénk, elétek, eléjük stb.

Jegyzet. Az itt előadott ragozásból kitetszik, hogy a' *hoz* és *ben* véghangzójokat kettőztetik; *hozzám*, *bennem*; a' *neke nekök* helyett *neki nekik* használatnak. Továbbá a' *be*, *ből* és *on* helyett *belé*, *belől* és *rajt* ragoztatnak. Végre a' birtokrag *é*, és az *óta* névutó nem személyragozhatók.

Melleyek a' személyes melléknévmások?

Mindenik személyes névmásból birtokjelentő melléknevek alkottatnak, és pedig egy vagy több birtokot jelentők, u. m.

Egy birtok

én enyém

te tied

ő övé

mi mienk

ti tietek

ők övék

Több birtok

enyeim

tieid

övéi

mieink

tieték

övéik

Ragozásuk olyan, mint a' főneveké azon kivétellel, hogy a' többesragot, és a' személyragokat fel nem veszik, azok különben is bennök foglaltatván.

Utasítás. Próbálják a' növendékek a' személyes mellék-névmásokat egyenként ragozni, p. enyémnek, enyémet, enyémhez, enyémtől, enyémre stb.

Mi a' visszatérő névmás?

A' visszatérő névmás személyre és számra egyező a' személyes névmással, 's a' *mag* szóból van kölcsönözve:

Magam	Magunk
magad	magatok
maga	magok.

Ragozása szabályos; csak hogy a' többes- és személyragokat nem veszi fel, p. *magamnak*, *magamat*, *magamhoz* stb.

Hányfélék és mellyek a' mutató névmások?

1) Tárgymutatók, u. m. *az*, *amaz*, *ugyanaz*, *azon*, mellyek távolabb eső tárgyakra, és *ez* *emez*, *ugyanez*, *ezen*, mellyek közelebb eső tárgyra utalnak.

2) Millyenségmutatók: *olly*, *ollyan*, *ollyas*, *amollyan*, *ollyatén*, távolabbi tárgyat jelentenek. Továbbá: *illy*, *illyen*, *illyes*, *emillyen*, *imillyen*, *illyetén*, közelebbi tárgyak' millyenségét jelelik.

Mikép ragoztatnak a' mutató névmások?

Épen úgy, mint a' főnevek, azon kivétellel, hogy *az*, *amaz*, *ugyanaz*, *ez*, *emez*, *ugyanez*, a' mássalhangzón kezdődő ragok előtt végbetűjüket a' rag' kezdő betüjéhez hasonlítják; p. *az*, *annak*, *attól*, *arra* stb. A' *v* betűn kezdődő ragok előtt pedig kétképen ragoztatnak: *azzal* *azzá*, *v. avval* *avvá*.

Mellyek a' visszahozó névmások?

Ki, a' ki, melly, a' melly mi, -a' mi, millyen, minő, minemű.

Ragozásuk mint a' főneveké.

Mellyek a' kérdő névmások?

Ki, kicsoda? mi, micsoda? milly, millyen?
minemü? micsodás? mennyi? hány? mekkora?
mellyik? hányadik?

Ragozások teljes és szabályos.

Hányfélék a' számnévmások?

Kétfélék: 1) *Határozottak*, mint egyik, má-
sik, mindenik, kiki stb. 2) *Határozatlanok*, mint:
annyi, ennyi, amannyi, emennyi, akkora, ekko-
ra stb.

Ragozásuk jobbjára mind a' főneveké.

A' *kiki* ugy ragoztatik, mintha két külön
szó volna: kinek kinek stb.

NEGYEDIK FEJEZET.

A Z I G É K R Ó L.

Mi az ige?

Az ige olly része a' beszédnek, melly *cselek-
vést, szenvedést, v. állapotot* jelent, 's mellyet alak,
személy, szám, mód és idő szerint ragozni lehet.

Hány főneme van az igének?

Három, ugymint: cselekvő, szenvedő, és kö-
zép ige.

Mit nevezünk cselekvő igének?

Cselekvő igének nevezünk olly igét, melly
valamelly személynek vagy tárgynak más sze-
mélyre vagy tárgyra terjedő hatását fejezi ki; p.
a' pásztor nyáját őriz; a' jégeső kárt tesz.

Mit nevezünk szenvedő igének?

Azon igét, melly a' személynek vagy tárgy-
nak külső vagy belső okokból eredett kényszerü-

lését jelenti, p. *a' gonosztévők a' birák által elítéltetnek*, ez külső kényszerülés; *a' lépen akadt madár vergődik*, ez belső kényszerülés.

Mit nevezünk közép igének?

Azon igét, melly a' személynek vagy tárgynak valami állapotban létezését jelenti; p. *a' kis gyermek sír, a' madár repül, a' bika bög.* *

J e g y z e t. A' közép igék között vannak *ik* végzetűek is, mellyek *ik*-es igéknek neveztetnek.

Mi az igeragozás és az igerag?

Az igeragozás az ige' értelmének mód, idő, személy, szám, és alakszerénti módosítása, némelly betük' vagy szótagok' hozzáadása által. Az illy betüt, vagy szótagot, melly az ige' végéhez függesztetik *igeragnak* nevezzük.

Mi az igető?

Igetőnek neveztetik a' pusztá ragatlan ige, p. *vár, nyer*; melly az igének egyes harmadik személye, a' határozatlan alakban. Az igető az egész igeragozásban alapúl szolgál, vagyis az igeragok az igetőhöz kapcsolatnak.

1. J e g y z e t. *Ik*-es igéknél az *ik* nem tartozik az igetőhöz, p. ezen igékben; *ázik, vergődik, tartatik*, az *áz, vergőd, tartat* szolgálnak igető gyanánt.

2. J e g y z e t. Minden harmadik személy a' határozatlan alakú egyes számban egyszersmind tőszemély, mellyhez a' többi személyek' ragai kapcsolatnak; p. *vár*, ez tőszemély a' jelenidőben 's egyszersmind igető; *vár-á*, tőszemély a' félmultban, *várt* a' multban. De a' parancsoló módban a' második személy határozatlan alakja: *vár-j* a' tőszemély.

Hányfélék az igeragok?

Háromfélék, ugymint: 1) *Módragok*, mely-

lyek egyik módot a' másiktól megkülönböztetik. 2) *Időragok*, mellyek a' cselekvésnek, szenvedésnek, vagy állapotnak idejét határozzák meg. 3) *Személyragok*, mellyek kimutatják, mellyik személyről, 's ha egyről vagy többről van-e szó.

Hány módja van az igének?

Öt, ugymint: jelentő mód, parancsoló mód, kapcsoló mód, ohajtó mód, és határtalan mód.

Hányféle ige fordul elő az igeragozásban?

Háromféle, ugymint: jelen, jövő, és mult idő. A' mult idő ismét háromféle lehet, t. i. félig mult, mult, és régen mult idő.

Hány szám, és személy van az igeragozásban?

Az igeragozásban két szám van, egyes és többes, 's mindenik számban három személy, ugymint: *én, te, ő, mi* vagy *mink, ti v. tik,* és *ők.*

Hányféle az igeragozás alakjára nézve?

Kétféle: *határozott* alakú; és *határozatlan* alakú. Határozott alakba tétetik az ige, midőn a' személyre vagy tárgyra, mellyre az igének hatása van, mintegy reá mutatunk, mi rendszerint névelő által szokott történni; p. *látom a' tornyot, keresem az elvesztett pénzt*; határozatlan alakba pedig, midőn a' személyre vagy tárgyra egyenesen reá nem mutatunk 's illyenkor a' névelőt rendszeren elhagyjuk, p. *tornyot látok, elvesztett pénzt keresek.* Mind a' két alaknak saját ragozása van.

Jegyzet. A' határozott és határozatlan alakú ragozást a' cselekvő igéken kívül a' közép igék is felveszik, midőn cselekvő értelemben vétetnek, p. *lovon ülök, és megülöm a' lovat.*

Melleyek az igeragozásnak főszabályai?

1) Az alhangu ige mindig alhangu ragokat vesz fel, a' felhangu pedig felhanguakat. E' szerint ragoztatnak a' középhanguak is, a' mint tudniillik vagy az al- vagy a' felhanguakhoz tartoznak, p. *csip-ék* felhangu, *ír-ok* alhangu.

Jegyzet. Az alhanguakhoz tartozó közép hangu igék: *ví, hí, szí, sí, rí, sír, bír, ír*; a' felhanguakhoz: *csíp, nyír, visz, hisz*, 's mind azok, melleyek végszótagjában é vagy é van p. *kísér, kér, mér, fer, pédér* stb. A' *nyír, csíp*, némelly tájszokás szerint alhangulag is ragoztatik.

2) Az alhangu rag' *a* betüjének a' felhangu ragokban mindig nyilt *e* felel meg, p. *vár-tam* nyer-*tem*, *vár-jak*, nyer-*jék*, *vár-tak*, nyer-*tek*.

3) Az alhangu rag' *o* betüjének a' felhangu ragokban vagy közép *é*, vagy ha az ige' végszótagjában *ö ö, ü ű* van, az *ö* betü felel meg; p. *vár-ok* nyer-*ék*, *vár-tok* nyer-*ték*, *mond-otok* esd-*éték*, *vár-om* nyer-*ém*, *sujt-om* küld-*öm*, *sujt-od* küld-*öd*, *sujt-otok* küld-*ötök*.

CSELEKVŐ IGÉK' RAGOZÁSA.

PÉLDÁK.

JELENTŐMÓD.

JELEN IDÓ.

Határozatlan alak.

Alhangu.

vár-lak *)

vár-ok

Felhangu.

nyer-lek tör-lek

nyer-ék tör-ök

(*) A' *lak* v. *alak*, *lek* v. *elek* p. *vár-lak*, *nyer-lek*, két személyű ragnak neveztetik, mert két személynek viszonyát fejezi ki egyszerre, u. m. az első személynek hatását a' második személyre, p. *vár-lak* annyi mint *én vár-(lak) téged*.

Alhangu	Felhangu	
vár-sz	nyer-sz	tör-sz
vár	nyer	tör
vár-unk	nyer-ünk	tör-ünk
vár-tok	nyer-ték	tör-cök
vár-nak	nyer-nek	tör-nek

H a t á r o z o t t a l a k .

Alhangu	Felhangu	
vár-om	nyer-ém	tör-öm
vár-od	nyer-éd	tör-öd
vár-ja	nye-ti	tör-i
vár-juk	nyer-jük	tör-jük
vár-játok	nyer-iték	tör-itek
vár-ják	nyer-ik	tör-ik.

*)

J Ö V Ő .

H a t á r o z a t l a n a l a k .

várni	}	foglak	nyerni	}	foglak
		fogok			fogok
		fogsz			fogsz
		fog			fog
		fogunk			fogunk
		fogtok			fogtok
		fognak			fognak

*) Jegyzet. 1) Ha az igető két mássalhangzón, vagy *üt it* szótaggal végződik: a' *tok ték tök* elé o e ö hangzót; a' *lak lek sz* és *nak nek* elé pedig a e hangzót vesz fel, p. *mond-asz*, *mond-o-tok*, *mond-a-lak*, *mond-a-nak*; *küld-esz*, *küld-ö-tök*, *küld-e-lek*, *küld-e-nek*. 2) Az *s*, *sz* és *z* végű igető után a' rag' *j* betűje az igető' végbetűjéhez hasonló p. *ás-sa*, *ás-suk*, *öntöz-zük*, *vész-szük*: *ás-ja*, *ás-juk*, *öntöz-jük*, *vész-jük* helyett.

Határozott alak.

Alhangu		Felhangu	
vár n	{ fogom fogod fogja fogjuk fogjátok fogják	nyerni	{ fogom fogod fogja fogjuk fogjátok fogják

F E L M U L T.

Határozatlan alak.

vár-álak	nyer-élek
vár-ék	nyer-ék
vár-ál	nyer-él
<i>vár-a</i>	<i>nyer-e</i>
vár-ánk	nyer-énk
vár-átok	nyer-étek
vár-ának	nyer-ének.

Határozott alak.

vár-ám	nyer-ém
vár-ád	nyer-éd
vár-á	nyer-é
vár-ók	nyer-ók
vár-átok	nyer-étek
vár-ák	nyer-ék

M U L T.

Határozatlan.

vár-talak	nyer-telek
vár-tam	nyer-tem
vár-tál	nyer-tél
<i>vár-t</i>	<i>nyer-t</i>
vár-tunk	nyer-tünk
vár-tatok	nyer-tetek
vár-tak v. tanak	nyer-tek v. tenek

Határozott.

Alhangu	Felhangu
Vár-tam	nyer-tem
Vár-tad	nyer-ted
Vár-ta	nyer-te
Vár-tuk	nyer-tük
Vár-tátok	nyer-téték
Vár-ták	nyer-ték

REGMULT.

Épén ugy ragoztatik mint a' mult, 's *vala* vagy *volt* tétetik hozzá, mint:

Határozatlan.

Vár-talak	} <i>vala v.</i> <i>volt</i>	nyer-telek	} <i>vala</i> <i>v.</i> <i>volt</i>
Vár-tam		nyer-tem	
Vár-tál		nyer-tél	
<i>Vár-t</i>		<i>nyer-t</i>	
Vár-tunk		nyer-tünk	
Vár-tatok		nyer-tetek	
Vár-tak v. tanak)		nyer-tek v. -tenek)	

Határozott.

Vár-tam	} <i>vala v.</i> <i>volt</i>	nyer-tem	} <i>vala v.</i> <i>volt</i>
Vár-tad		nyer-ted	
Vár-ta		nyer-te	
Vár-tuk		nyer-tük	
Vár-tátok		nyer-téték	
Vár-ták		nyer-ték	

Mellyek a' mult idő ragozásának különös szabályai.

Mindenek előtt meg kell jegyezni, hogy né-

melly igék mind a' *tőszemélyt*, mind a' többi személyeket vagy *ott étt ött* szótaggal képezik, mint: üt-öttem üt-öttél üt-ött stb, vagy pusztá *t*-vel, p. vár-tam, vár-tál, vár-t stb. Mások a' *tőszemélyt ott étt ött* raggal a' többit pusztá *t* betüvel alkotják, p. dob-ott dob-tam, rug-ott rug-tam, nem : dobottam, rugottam.

Melley igék képezik a' mult idő minden személyeit pusztá t-vel?

Azon igék, mellyek *l, ly, n, ny* és *r* mássalhangzóval végződnek, ha ezt hangzó előzi meg, p. él-t él-tem, foly-t foly-tam, fon-t fon-tam, hány-t hány-tam, szűr-t szűr-tem stb.

Melley igék vesznek fel a' tőszemélyben ott, étt, ött szótagot, a' többi személyben pedig pusztá t betüt?

Azon igék, mellyek *b, d, f, g, gy, k, m, p, s, sz, v, z* betün végződnek, s azon több tagu igék, mellyeknek vég *t* betüje előtt rövid hangzó van, p. szab-ott szab-tam, ad-ott ad-tam, döf-ött döf-tem, forgat-ott forgat-tam, nevet-étt nevet-tem.

Jegyzet: Az *ad ed* végzetü több taguak pusztá *t* betüvel is ragoztathatnak a' tőszemélyben is, szalad-t eped-t.

Melley igék vesznek fel ott, étt, ött szótagot valamennyi személyben?

1) A' *t* betün végződő egytagu igék, p. hat-ott hat-ottam, üt-ött üt-öttem, vet-étt vet-éttem.

Kivétetik a' *lát* ige, melly csak a' tőszemélyben veszi fel az *ott* szótagot, p. lát-ott lát-tam, nem látottam.

2) Minden több tagu igék, mellyekben a'

vég *t* betűt hosszú hangzó előzi meg, p. tanít-ott tanít-ottam, fenyít-étt fenyít-éttem.

3) Minden, két mássalhangzón végződő igék, p. ront-ott ront-ottam, törl-ött törl-öttem, sért-étt sért-éttem.

4) Azon igék, melyekben a' *d* betű előtt hosszú hangzó vagy mássalhangzó van, p. hord-ott hord-ottam, véd-étt véd-éttem.

De ezek, a' tőszemélyt kivéve, meg is rövidíthetők, u. m. hord-ott hord-tam, véd-étt véd-tem.

Mikép ragoztatnak a' mult időben ezen igék?

Talál, dob, von, süt szán, húny, rúg, ráz, szalad, harap, húnyorgat, tol, keres, pusztít, fűt, dönt, told, cserél, eped, zár, rak, tör, köt, tanít?

PARANCSOLÓ MÓD.

Határozatlan alak.

Alhangu	Felhangu
vár-jalak	nyer-jelek
vár-jak	nyer-jek
<i>vár-j</i>	<i>nyer-j</i>
vár-jon	nyer-jen
vár-junk	nyer-jünk
vár-jatok	nyer-jetek
vár-janak	nyer-jenek

Határozott alak.

vár-jam	nyer-jem
vár-jad v. vár-d	nyer-jed v. nyer-d
vár-ja	nyer-je
vár-juk	nyer-jük
vár-játok	nyer-jetek
vár-ják	nyer-jék

Mit kell a' parancsoló módról tudnunk?

A' parancsoló mód' tőszemélye az egyes számu második személy, mellynek alkotó ragbetüje *j*, p. *dob-j*, *ad-j*, *döf-j*, *rág-j*, *ül-j*, *terem-j*, *fon-j* stb. Ehhez ragasztatnak a' többi személyragok. Vannak mindazáltal igék, mellyek szebb hangzás, vagy könnyebb kiejtés végett *j* helyett más betűt vesznek fel. Illyenek az *s*, *sz*, *z* és *t* végzetüek.

Miként alkotják a' parancsoló módot az s, sz és z végzetüek?

Ezek a' *j* helyett a' végbetűt kettőztetik, p. *ás*, *ás-s*, nem *ás-j* és *vés-s*, nem *vés-j*; *vadász* *vadász-sz*, *zúz* *zúz-z*.

Miként alkotják a' parancsoló módot a' t végzetüek?

1) Ha az igető' vég *t* betüje előtt rövid hangzó van, a' vég *t* betü és a *j* rag *s*-re változnak; p. *hat has-s*, *vet ves-s*, *nevet neves-s*, *adogat adogas-s*.

2) Ha az igetőben a' vég *t* betűt *s*, *sz* előzi meg: a' vég *t* betü, 's a' *j* rag elhagyatván, helyettök az *s*, *sz* kettőztetik meg; p. *fest fes-s*, *oszt osz-sz*, *dagaszt dagasz-sz*, *rekeszt rekesz-sz*.

3) Ha az igető' végbetüje előtt hosszú hangzó vagy mássalhangzó van, a' *j* rag *s*-re változik, p. *tanít tanít-s*, *önt önt-s*.

Kivételnek: lát, lót, bocsát: *lás-s* *lós-s* *bocsás-s*.

Mit kell tudnunk a' parancsoló mód' határozott alaku egyes második személyéről?

1) Azon igék, mellyekben a' vég *t* betühöz a' *j* helyett *s* járúl, a' határozott alakú egyes második személyben az *s* után következő hangzót ki

is hagyhatják, p. tanit-s-ad v. tanit-s-d, önt-s-ed v. önt-sd.

2) Minden egyéb igék szinte megrövidíthetők olly módon, hogy a' *j* vagy azon mássalhangzó, melly helyette áll, az utánok következő hangzóval együtt kihagyatnak, p. o. vár-jad v. vár-d, ás-sad v. ásd, kös-sed v. kösd, fes-sed v. fesd.

KAPCSOLÓ MÓD.

JELÉN IDŐ.

(Ollyan mint a' parancsoló)

Határozatlan

Alhangu	Felhangu
Vár-jalak	nyer-jelek
Vár-jak	nyer-jek
<i>Vár-j</i>	<i>nyer-j</i>
Vár-jon stb.	nyer-jen stb.

Határozott.

Vár-jam	nyer-jem
Vár-jad v. vár-d	nyer-jed v. nyer-d
Vár-ja	nyer-je stb.

MULT.

Határozatlan.

vár-talak	{ lé- gyen }	nyer-telek	{ lé- gyen }
vár-tam		nyer-tem	
vár-tál		nyer-tél	
<i>vár-t</i>		<i>nyer-t</i>	
vár-tunk		nyer-tünk	
vár-tatok		nyer-tetek	
vár-tak v. -tanak		nyer-tek v. -tenek	

H a t á r o z o t t.

vár-tam	}	légyen	nyer-tem	}	légyen
vár-tad			nyer-ted		
vár-fa			nyer-te		
vár-tuk			nyer-tük		
vár-tátok			nyer-téték		
vár-ták			nyer-ték		

J Ö V Ó.

H a t á r o z a t l a n.

vár-andalak	nyer-endelek
vár-andok	nyer-endék
vár-andasz	nyer-endesz
<i>vár-and</i>	<i>nyer-end</i>
vár-andunk	nyer-endünk
vár-andotok	nyer-endétek
vár-andnak v. -anak	nyer-endnek v. enek

H a t á r o z o t t.

vár-andom	nyer-endem
vár-andod	nyer-endéd
vár-andja	nyer-endi
vár-andjuk	nyer-endjük
vár-andjátok	nyer-enditék
vár-andják	nyer-endik

OHAJTÓ MÓD.

JELEN IDŐ

H a t á r o z a t l a n.

vár-nálak	nyer-nélek
vár-nék	nyer-nék
vár-nál	nyer-nél

vár-na
vár-nánk
vár-nátok
vár-nának

nyer-ne
nyer-nénk
nyer-néték
nyer-nének

H a t á r o z o t t.

vár-nám
vár-nád
vár-ná
vár-nók
vár-nátok
vár-nák

nyer-ném
nyer-néd
nyer-né
nyer-nők
nyer-néték
nyer-nék

M U L T.

H a t á r o z a t l a n.

vár-talak	}	nyer-telek	}	vol- na
vár-tam		nyer-tem		
vár-tál		nyer-tél		
vár-t		nyer-t		
vár-tunk		nyer-tünk		
vár-tatok		nyer-tetek		
vár-tak v. -tanak		nyer-tek v. -tenek		

H a t á r o z o t t.

vár-tam	}	nyer-tem	}	volna
vár-tad		nyer-ted		
vár-ta		nyer-te		
vár-tuk		nyer-tük		
vár-tátok		nyer-téték		
vár-ták		nyer-ték		

H A T Á R T A L A N M Ó D.

vár-ni

nyer-ni

Személyragozva.

vár-nom	nyer-nem	tör-nöm
vár-nod	nyer-néd	tör-nöd
vár-nia	nyer-nie	tör-nie
vár-nunk	nyer-nünk	tör-nünk
vár-notok	nyer-néték	tör-nötök
vár-niok	nyer-niék	tör-niök.

Jegyzet A' két mássalhangzón vagy *üt it* szótagon végződő igék után *a e* hangzó tétetik a' *ni* elé, mint: *mond-ani, hord-ani; szit-ani, hüt-eni.*

RÉSZESÜLŐK.

JELEN IDŐ.

vár-ó	nyer-ó
-------	--------

JÖVŐ IDŐ.

vár-andó	nyer-endő
----------	-----------

MULT.

vár-t	nyer-t
-------	--------

1. Jegyzet A' részesülők valóságos melléknevek, azért valamint ezek a' ragozást, sőt a' fokozást is felveszik.

2. Jegyzet. A' mult idő' részesülője ugyanegy a' jelentő mód mult idejének tőszemélyével (l. az ott előadott szabályokat), azon kivétellel, hogy némelly igék a' részesülőben egyszerű *t* helyett *ott, étt, öttragot* vesznek fel, p. a' jelentő módban a' tőszemély: *irt, nyirt, szült*; a' részesülőben inkább: *ir-ott, nyir-étt, szül-ött.*

ÁLLAPOTJEGYZŐ.

vár-va	nyer-ve
vár-ván	nyer-vén

Mikép ragoztatnak a' hangzévégű igék?

Ugy mint azok, mellyek mássalhangzón vég-

zódnek, azon különbséggel: 1) hogy a' hol két hangzó jön össze, *v* betű vettetik közbe 's az ige' hangzója megrövidül, p. o. *vi-v-ok, lö-v-ök*.

Ki vétel. A' jelentő mód' egyes számu 's határozatlan alaku második személyében a' két hangzó összeolvad, p. o. *vi-sz, lö-sz*. 2. A' parancsoló mód' ragbetűje állandóan *jj*, p. o. *vi-jj, lö-jj*. 3. Az *i* végűek' multja kétképen van, vagy közbevetett *v*-vel röviden: *vi-v-ott*, vagy az igetőhöz két *t* ragasztatván: *vi-tt*; az *ö* végűek e' kétféle ragozást csak a' részesülőben szenvedik meg, p. o. *lövött* vagy *lött*, a' többi mult időben csak a' hosszú ragozás jó, p. o. *lött, szött*.

J E L E N T Ő M Ó D.

J E L E N I D Ő.

Határozatlan alak.

Alhangu	Felhangu.
<i>vi-lak</i>	<i>lő-lek</i>
<i>vi-vok</i>	<i>lő-vök</i>
<i>vi-sz</i>	<i>lő-sz</i>
<i>vi</i>	<i>lő</i>
<i>vi-vunk</i>	<i>lő-vünk</i>
<i>vi-tok</i>	<i>lő-tök</i>
<i>vi-nak</i>	<i>lő-nek.</i>

Határozott alak.

<i>vi-vom</i>	<i>lő-vöm</i>
<i>vi-vod</i>	<i>lő-vöd</i>
<i>vi-ja</i>	<i>lő-vi</i>
<i>vi-juk</i>	<i>lő-jük</i>
<i>vi-játok</i>	<i>lő-viték</i>
<i>vi-ják</i>	<i>lő-vik</i>

J Ö V Ő.

vi-ni fogok
fogsz stb.

lő-ni fogok
fogsz stb.

FÉL M-U L T.

Határozatlan alak.

Alhangu	Felhangu
vi-válak	lő-vélek
vi-vék	lő-vék
vi-vál	lő-vél
vi-va stb.	lő-ve stb.

Határozott alak.

vi-vám	lő-vém
vi-vád	lő-véd
vi-vá stb.	lő-vé stb.

M U L T.

Határozatlan alak.

vi-ttam	lő-ttem
vi-ttál	lő-ttél
vi-tt stb.	lő-tt stb.

Határozott alak.

vi-ttam	lő-ttem
vi-ttad	lő-tted
vi-tta stb.	lő-tte stb.

PARANCSOLÓ MÓD.

Határozatlan alak.

vi-jalak	lő-jelek
vi-jak	lő-jek
vi-jj	lő-jj
vi-jon stb.	lő-jön stb.

Határozott alak.

vi-jam	lő-jem
vi-jad	lő-jed
vi-ja stb.	lő-je stb.

KAPCSOLÓ MÓD.

JÖVŐ IDŐ:

Határozatlan alak.

Alhangu	Felhangu
vi-vandalak	lő-vendelek
vi-vandok	lő-vendék
vi-vandasz	lő-vendesz
vi-vand stb.	lő-vend stb

Határozott alak.

vi-vandom	lő-vendém
vi-vandod	lő-vendéd
vi-vandja stb.	lő-vendi stb.

ÓHAJTÓ MÓD.

JELEN IDŐ

Határozatlan.

vi-nálak	lő-nélek
vi-nék	lő-nék
vi-nál	lő-nél
vi-na stb.	lő-ne stb.

Határozott.

vi-nám	lő-ném
vi-nád	lő-néd
vi-ná stb.	lő-né stb.

HATÁRTALAN MÓD.

vi-ni	lő-ni
-------	-------

Személyragozva.

vi-nom	lő-nöm
vi-nod	lő-nöd
vi-nia stb.	lő-nie stb.

RÉSZESÜLŐK.
JELEN IDŐ.

Alhangu	Felhangu
vi-vó v. ví-vó	lő-vó
JÖVŐ.	
vi-vandó	lő-vendó
MULT.	
vi-vott v. ví-tt	lő-vött v. lő-tt
ÁLLAPOTJEGYZŐ.	
ví-va	lő-ve
ví-ván	lő-vén

AZ *ik*-es IGÉK' RAGOZÁSA

Melleyek az ik-es igék?

Ik-es igéknek nevezzük azokat, melleyek a' jelentő mód' jelenidejének egyes harmadik személyében *ik*-kel végződnek; ilyenek: 1) a' *bel-szenvedők*, vagyis azon igék, melleyekben a' személynek vagy tárgynak szenvedő állapota belső okokból származik, p. *hányódik, vetődik*. 2) *Kül-szenvedők*, melleyekben a' személy' vagy tárgy' szenvedő állapota külső okokból ered, melly igék a' cselekvőkből *atik etik, vagy tatik tetik* által képeztetnek, p. *vár-atik nyer-etik, tanitatik intéz-tetik*. 3) Némelley közép igék, p. *ját sz-ik, érkezik*.

Melleyek az ik-es igék' ragozásának főszabályai?

1) Ragozáskor az *ik* elhagyatván, a' megmaradt szó lesz ige-tővé, p. *várat-(ik), nyeret-(ik), hányód-(ik), vetőd-(ik), vál-(ik), tel-(ik)*.

2) A' cselekvő igék' ragozásának főszabályai ezekre is illenek.

3) Némelly időkben (u. m. a' jelen, félmult, és jövő időknek egyes számaiban) saját ragozásuk vagyon, másokban pedig megegyeznek a' cselekvő igék' határozatlan alaku ragozásával.

4) Határozott alaku ragozást a' középég csak akkor vesznek fel, midőn cselekvő értelemben vétetnek, 's ekkor ragozásuk a' határozott alakban egészen olyan, mint a' cselekvőké.

PÉLDÁK.

I.

Belszenvedők.

JELENTŐ MÓD.

JELEN IDŐ.

Alhangu

Felhangu

hányód-om

vetőd-üm

hányód-ol

vetőd-öl

hányód-ik

vetőd-ik

hányód-unk

vetőd-ünk

hányód-tok

vetőd-tök

hányód-nak

vetőd-nek

J Ö V Ő.

hányód-ni

fogok

fogsz

fog

fogunk

fogtok

fognak

vetőd-ni

fogok

fogsz

fog

fogunk

fogtok

fognak

FÉLMULT.

Alhangu	Felhangu
hányód-ám	vetőd-ém
hányód-ál	vetőd-él
hányód-ék	vetőd-ék
hányód-ánk	vetőd-énk
hányód-átok	vetőd-étek
hányód-ának	vetőd-ének

MULT.

(mint a' cselekvő).

hányód-tam	vetőd-tem
hányód-tál	vetőd-tél
hányód-ott	vetőd-ött
hányód-tunk	vetőd-tünk
hányód-tatok	vetőd-tetek
hányód-tak v. -tanak	vetőd-tek v.-tenek

RÉGMULT

(mint a' cselekvő).

hányódtam vala v. volt stb vetődtem vala v. volt stb.

PARANC SOLÓ MÓD.

hányód-jam	vetőd-jem
hányód-jál	vetőd-jél
hányód-jék	vetőd-jék
hányód-junk	vetőd-jünk
hányód-jatok	vetőd-jetek
hányód-janak	vetőd-jenek

KAPCSOLÓ MÓD

JELEN IDŐ

(mint a' parancsoló).

hányód-jam stb.   vetőd-jem stb.

M U L T

(mint a' cselekvő).

Alhangu

Felhangu

hányód-tam légyen stb. vetőd-tem légyen stb.

J Ö V Ő.

hányód-andom	vetőd-endem
hányód-andol	vetőd-endél
hányód-andik	vetőd-endik
hányód-andunk	vetőd-endünk
hányód-andotok	vetőd-endétek
hányód-andanak	vetőd-endenek

Ó H A J T Ó M Ó D.

J E L E N I D Ő.

hányód-nám	vetőd-ném
hányód-nál	vetőd-nél
hányód-nék	vetőd-nék
hányód-nánk	vetőd-nénk
hányód-nátok	vetőd-nétek
hányód-nának	vetőd-nének

M U L T.

(mint a' cselekvő).

hányód-tam volna stb. vetőd-tem volna stb.

H A T Á R T A L A N M Ó D.

hányód-ni vetőd-ni

S z e m é l y r a g o z v a

(mint a' cselekvő).

hányód-nom stb. vetőd-nöm stb.

RÉSZESÜLŐK.

(mint a' cselekvő).

hányód-ó

vetőd-ó

hányód-andó

vetőd-endő

hányód-ott

vetőd-ött

ÁLLAPOTJEGYZŐ.

(mint a' cselekvő).

hányód-va

vetőd-ve

hányód-ván

vetőd-vén

PÉLDÁK.

II.

Külszenvedők.

vár-atik

nyer-etik.

Ezek épen úgy ragoztatnak, mint a' belszenvedők, kivéve a' parancsoló módot, és a' kapcsoló mód' jelen idejét; mellyekben a' tőszemély mindig *assál*, *essel* végzetű.

vár-assam

nyer-essem

vár-assál

nyer-essel

vár-assék

nyer-essék

vár-assunk

nyer-essünk

vár-assatok

nyer-essetek

vár-assanak

nyer-essenek.

Ragozási példák. Aggódik, tengődik, huzódik, csukódik, törődik, veretik, mondatik, sürgölődik, forgo-lódik, nyomatik, intetik.

P É L D Á K.

III.

Közép igék.

Válik

telik

Ragagozások épen olyan, mint a' belszenvédőké.

ÖTÖDIK FEJEZET.

A' HATÁROZÓKRÓL.

Mi a' határozó?

A' határozó olly része a' beszédnek, melly a' névnek vagy igének különféle körülményeit jeleli ki, p. *ma* ur, *holnap* szolga; *kivül* tiszta, *belül* szennyes; *nagyon* nevet, *igen* sír.

J e g y z e t. A' határozók nyelvünkben azon szóosztály, melly igen sok olly szót is foglal magában, mi egyszersmind névutó, vagy ragozott név.

Hány felé osztják fel a' határozókat?

Négy felé; 1) helyhatározók-, 2) időhatározókra, 3) számhatározókra, 4) módhatározókra.

Mellyek a' helyhatározók?

1) Mellyek megfelelnek e' kérdésre *hol?* p. alatt, alúl, amott, belül, kívül, itt, ott, imitt, amott stb. 2) E' kérdésre *hová?* p. alá, amoda, befelé, ide oda, jobbra balra, előre hátra stb. 3) E' kérdésre *honnan?* p. jobbról balról, előről, hátulról, innen, onnan, másunnan stb.

Mellyek az időhatározók?

1) Mellyek megfelelnek e' kérdésre: *mikor?* p. akkor ekkor, ma, tegnap, holnap, éjjel nappal, idén, tavál stb. 2) e' kérdésre: *meddig?* p. délig, estig, mindig stb.

Mellyek a' számhatározók?

Mellyek megfelelnek e' kérdésekre *hányan?* *hányszor?* *hányanként?* *ekép* stb. p. ketten háromman, négyszer, ötször, hatonként, hetenként, nyolczfélekép, kilenczfélekép.

Mellyek a' módhatározók?

Mellyek megfelelnek e' kérdésekre: *hogyan?* *miként?* *mimódon?* p. jól, rosszul, fehéren, feketén, így, úgy, máskép stb.

Találjátok ki: mellyek itt a' határozók, és melly osztályhoz tartoznak?

Lassan járj, tovább érsz. Korán kelj, ha dolgozban pontosan el akarsz járni. A' mit ma feltettél, holnap vaktában meg ne változtasd. Kétszerre vidd el, mit egyszerre nem birsz. Ha más beszél: csendesen légy, és ha te szólsz, okosan szólj. Örömezt teljesítsd, a' mit parancsolnak: Télen ruhádat nyáron kenyeredet el ne hadd. Addig nyujtózzál, meddig a' takaród ér. Addig ne szólj, míg nem kérdeznek. Maradj kívül, ha belül nincs helyed.

HATODIK FEJEZET

A' KÖTSZÓKRÓL.

Mi a' kötszó?

A' kötszó olly része a' beszédnek, melly a' szókat vagy mondatokat egymással állítólag vagy tagadólag összefüggésbe hozza, azaz: összeköti.

Mellyek a' kötszók?

1) *Kapcsolók*, ugymint: *és 's, is, még* stb; p. ló *és* kötőfék összevalók; gyáva 's bátor egyaránt meghal; ebül *is, kutyáúl is, komondorúl is*; egy *még* kettő az három.

2) *Feltételkötők*, u. m. *ha, hogy, hogyha, habár, ámbár, noha* stb; p. *ha* lesz pénzem adok; mennyit akarsz, *hogy* adjak?

3) *Elválasztók*, u. m. *vagy — vagy, akár — akár, sem — sem, se — se*, p. *vagy* törik *vagy* szakad; *akár* ide *akár* oda; *sem* üngöm *sem* galérom; *se* ne egyél *se* ne igyál.

4) *Gyűkötők*, u. m. *mind — mind*, p. *mind* testem *mind* lelkem reá unt.

5) *Hasonlító*k, u. m. *mint valamint — úgy, mikép — akkép, a' hogy — úgy, minél — annál, millyen — ollyan* stb. p. *a' mint* vetsz *ugy* aratsz; *minél* kisebb, *annál* frisebb; *minél* hosszabb, *annál* rosszabb; *millyen* a' jó nap, *ollyan* a' fogadjisten.

6) *Időkötők*, u. m. *mig, valamig — addig, mikor — akkor, miután — azután*; p. *addig* verd a' vasat, *mig* tüzes; *mikor* kérdeznek, *akkor* felelj.

7) *Felfüggesztők*, u. m. *mihely t, mihelyest —*

azonnal, alighogy — mindjárt; p. mihelyt hinak, *azonnal* menj stb.

HETEDIK FEJEZET.

AZ INDULATSZÓKRÓL.

Mi az indulatszó?

Olly része a' beszédnek, melly valami kitérő érzelmet fejez ki, például örömet, bút, haragot, neheztelést, félelmet, csudálkozást stb. Illyenek

1) *Örömjelentők*: ujjuh! ujjuh! juh! ihuhu! hajaha!

2) *Fájdalomjelentők*: ah! jaj! oh jaj!

3) *Csudálkozók*: nini! ejnye! ejha!

4) *Vágyjelentők*: vajha! bárha! ohcsak! hejcsak!

5) *Buzditók*: rajta! nosza! uszu? uszu rajta! hajsza!

6) *Félelemjelentők*: huj! juj! jujha! stb.

MÁSODIK RÉSZ.

MONDATTAN.

Mi a' mondattan?

Mondattannak hívjuk a' nyelvtan' azon részét, melly arra tanít; mikép kelljen egyes szókat úgy összefűzni, hogy mondat váljék belőlök. Az elemi mondattan csak némelly főszabályokat foglal magában.

Mi a' mondat?

A' mondat több szónak értelmes összekapcsolása, melly által valamit állítunk vagy taga-

dunk, parancsolunk, vagy tiltunk; p. *Isten alkotta az eget és a földet. Az embernek nincsen e földön maradása. Tégy jót. Mást ne bánts.*

Mi kívántatik minden mondathoz okvetetlenül?

Minden mondathoz, hogy értelme legyen, okvetetlenül kívántatik először: *határos módu ige*, másodsor: *alanyeset*, p. *nyerit a' ló, bög az ökör; a' halak uszkálnak, a' madarak röpdösnek; én beszélek, ti hallgattok.*

1. *J e g y z e t.* Ha a' *van* ige nem birtokot, hanem állapotot jelent: egyes és többes számu harmadik személye a' jelentő mód' jelen idejében kimarad, midőn tudniillik az állapotot jelentő név megfelel ezen kérdésekre: *micsoda? vagy milyen?* p. *Péter tegnapról fogva katona. Kása nem étel. A' föld gömbölyű. Az arany sárga.* Ellenben: *nekem piros táblájú könyven van; nektek finom tollaitok vannak.* Itt a' *van* ige birtokot jelent. Hasonlóan kitétetik ezekben; *atyám Budán van. Testvéreim Pesten vannak;* mert ezen mondatokban *mi* vagy *milyen* kérdésekre megfelelő név nincsen.

2. *J e g y z e t.* Ha az alanyeset személyes névmás, gyakran el is marad, de mindig alattomban értetik, p. *Mit csináltok? Beszélgetünk. Hallgassatok!*

3. *J e g y z e t.* A' személytelen igék: *kell, illik, szabad, lehet, fáj* határtalan igével állván, a' mondatban alanyeset helyett *táladonítót* kívánnak nyilván vagy alattomban, p. *Nekem el kell mennem. Ezt nem szabad tenned.*

Melleyek hibátlanak 's melleyek hibásak e' mondatok közül?

Városunk' tornya igen magas van. A' mezők tavaszkor zöldek, nyáron sárgák vannak. Az embernek két füle, két szeme, és egy szája van. Én nem szabad színházba menni. Ti el kell menni a' rajziskolába.

AZ ELEMI MONDATTAN' FŐSZABÁLYAI.

ELSŐ SZABÁLY.

A' határos módu ige megegyezik az alanyesettel számban, és személyben, p. *Én olvasok; ti vigyáztok. A' katona harczol; a' pór szánt-vet.*

Jegyzet. Minden név harmadik személyben van, ha első vagy második személyü névmás nincs hozzá kapcsolva sem nyilván, sem alattomban, p. *A' szegény gyermek sír.* Ellenben: *Én szegény gyermek sírok. Ne sírj, szegény gyermek.*

MÁSODIK SZABÁLY.

A' főnév előtt álló, 's ahhoz szorosán tartozó melléknév változlanúl marad mind a' két számban, és fokozásban; p. *Jó ember jó emberrel tart. Szorgalmas tanulók szorgalmasabb tanulókkal vetélkedjenek.* Ugyan e' szabályt követik a' számnevek is, p. *száz forinttól száz forintot kért kamatúl a' gonosz uzsorás.*

HARMADIK SZABÁLY.

Ha a' mondatban több név ugyanazon személyt vagy tárgyat határoz, akkor csak az utolsó ragoztatik, p. *Baróti Szabó Dávidnak több eredeti és fordított munkái vannak. A' lelkes, bátor, vitéz magyar hadsereg.* Ezen szabályt tartják a' számnevek is, p. *Az epemirigy ezer nyolczszáz harminczegyedik évben pusztította hazánkat.*

NEGYEDIK SZABÁLY.

A' számnevek által meghatározott mennyiségi nevek egyes számban maradnak, p. *száz ökör, kétszáz tehén, három ezer juh legél a' pusz-*

tán; nem pedig: száz ökrök, kétszáz tehenek, háromezer juhok.

ÖTÖDIK SZABÁLY.

A' visszahozó névmások: *ki, melly, mi, milly, millyen*, számra nézve megegyeznek a' névvel, mellyre visszamutatnak, p. *Öcsém, kit régen várok, nem jön. Elvesztek a' könyvek, mellyeket olvasni szerettem.*

HATODIK SZABÁLY.

A' névutók közvetlenül azon nevet követik, mellyhez tartoznak, azaz, mellynek körülményeit meghatározzák, p. *Víz fölött uszik a' tők. Tor-kosság által már sok ember elveszett.*

HETEDIK SZABÁLY.

Minden cselekvő ige alanyeseten kívül rendszeren tárgyesetet is kíván maga mellé, melly megfelel e' kérdésre: *kit?* vagy *mit?* p. *A' gyöngéd apa szereti jó fiát. Atyádat anyádat tiszteljed.*

J e g y z e t. Néha a' tárgyeset csak alattomban értetik, p. Tudom, látom (azt), nem engedjük (azt).

Pótoljátok ki e' mondatokban a' tárgyesetet:

A' borbély beretvál. A' juhász először usztat, azután nyír. Nyáron kaszálnak, gyűjtenek, aratnak, nyomtatnak. A' csapláros mér. A' beteg bevesz. A' csizmazia varr. A' kertészek oltanak. A' gazdák vetnek. A' szőlőmivesek kapálnak.

NYOLCZADIK SZABÁLY.

Minden ige mellé járulhat határozó, melly rendszeren az ige előtt áll, ámbár utána is állhat, sőt távolabb is eshetik tőle, p. *A' fecske sebesen*

röpül. Ártalmas sokáig alunni. Ne szólj durván senkihez. Nyáron mindenféle növény tenyészik,

KILENCZEDIK SZABÁLY.

Ezen kérdésekre: *hol? hová? honnan? ban* *ben, ba be, ból ből* ragot vesznek fel: 1) A' világrészek', birodalmak', országok', tartományok', vármegyék', szigetek', erdők' nevei, p. *holjártál?* Afrikában, Angliában, Erdélyben, Bácskában, Csallóközben, Bakonyban. *Hová* indulsz? Afrikába, Angliába stb. *Honnan* jössz? Afrikából, Erdélyből stb.

2) A' külföldi városok' nevei általában, p. Bécs, Lincz, Prága, Párizs, Dublin.

3) Az *m, n, ny*, végzetű honi helynevek, p. Veszprém, Komárom, Temerin, Pozsony, Debreczen, Tárkány.

A' többi végzetű honi helynevek a' fenn említett kérdésekre jobbára *én, on, ön, -n, ra re, ról ról* ragokat vesznek fel, p. Budán Rudára Budáról; Ujvidéken, Ujvidékre, Ujvidékről.

1. J e g y z e t. E' szabály alól a' különféle tájszókás kivételeket tesz, p. Pápán és Tatában, nem Tatán.

2. J e g y z e t. Némelly helyneveknél ezen kérdésre: *hol? étt ott ött, -t* ragot is használunk, p. Pécsétt, Kolozsvárott, Győrött.

Javítsátok ki ezekben a' hibás ragozásokat :

Budában sokáig lakott a' török. Pozsonyon koronázzák a' magyar királyokat. Bácskán jó gabona terem. Pécsből Bécsre utaztam. Bakonyról sok talicskát hordanak Pestbe. Angliára csak tengeren lehet eljutni. Bécsről Prágára vasuton men-

tem. Csallóközön gyakran kiönt a' Duna. Kassában jártam iskolába. Mit csináltok Eperjesben?

Hogyan ragozzátok a' helyneveket, midőn vármegyét, és hogyan, midőn várost jelentenek!

Arad, Nyitra, Tolna, Csanád, Csongrád, Verőcze, Varasd, Körös.

TIZEDIK SZABÁLY.

Az ige előtt közvetlenül rendszerint azon szó áll, mellyet leginkább ki akarunk tüntetni, miért azt a' szóló nyomosabban szokta kiejteni, p. Péter *velem* tanulja leczkéit (nem mással): vagy: *Péter* tanulja velem leczkéit (nem Pál); vagy: Péter *leczkéit* tanulja velem (nem a' rajzolás).

Gyakorlati példák. A' vadász puskával lődöz madarakat. A' gyermek keservesen siratja játékszerét. A' kapások gödröket csinálnak a' bujtásoknak. A verebek kárt tesznek az asztagokban. A' szamarordítás nagyon sérti a' fület. A' katona ideoda csapkod kardjával a' csatában.

OLVASMÁNYOK.

I. Közmondások, és példabeszédek.

Okos embernek mester a' neve.

Kevésből is sokat ért az okos.

Kinek oka vagyon, okosan beszélhet.

Szemesnek a' játék, vaknak az alamizsna.

Nem messze esik az alma a' fájától.

Ki sántával jár, sántikálni tanul.

Ebtől tanult ember ebül veszi hasznát.

Henyélő gazdának álmos a' bérese.

Jobb ma egy veréb, mint holnap egy tűzok.

Jobb egy irigy ember száz szánakodónál.

Ebül gyűlt szerdéknak ebül kell elveszni.

Nem mind arany, a' mi fénylik.

Nem mind barátod, a' ki rád mosolyog.

Kötve kell hinni a' komának is.

Minden ember ember, de nem minden ember
becsületes ember.

Megholt Mátyás király, oda az igazság.

Sok jó barát elfér egy parányi helyen.

A' ki nem tud türni, nem tud uralkodni.

Hivatlan vendégnek ajtó megett helye.

A' ki nyáron nem gyűjt, télen nem igen fűt.

A' mint rakod a' tüzet, úgy forralod a' vizet.

A' bagoly is biró a' maga házában,
 A' szakács is király maga konyhájában.
 Minden kakas maga szemetén kaparkál.
 A' ki másnak vermet ás, maga esik bele.
 Elmult esőnek nem kell köpönyeg.
 Kinek Isten nem ad a' kovács nem kohol.
 Szemérmes koldusnak üres a' táskája.
 Hosszu betegségnek halál a vége.
 Az ifjuság arany alma, méltó megőrizni.
 Nem minden botból válik borotva.
 Kecske sem menne a' vásárra, ha nem hajtanák.
 Könnyű a' szegény embert kicsufolni, de nehéz
 felruházni.
 Kinél nincs baj, annál nincs jaj.
 Fekete földben terem a' jó búza.
 Jó az Isten, jót ad, kopasznak is haját ad.
 Egy rókáról két bőrt nem lehet húzni.
 Ajándék-lónak nem kell esikófogát nézni.
 Hol malacztot ígérnek zsákkal forgolódjál.
 Tengődik, mint Toldi Miklós lova a' szemeten.
 Betekint, mint bolond Istók Debreczenbe.
 Szuszog, mint siket disznó a' buzában.
 Úgy van, mint hat macska a' zsákban, maga a'
 csucscsában.
 Nyikorog, mint a' kukoricza malom.
 Tud hozzá, mint tyúk az ábéczéhez, vagy, mint
 hajdu a' harangöntéshez.
 Örül, mint a' fazekas, mikor feldűl.
 Gondolkodik, mint a' verembe esett farkas.
 Tipeg topog, mint a' tojó galamb.
 Úgy bánnak vele, mint a' Csáky szalmájával.
 Rátartja magát, mint póturás malacz garasos kö-
 télen.

Szegény, mint a' templom egere.
 Kapdos hozzá, mint Bernát a' menykőhöz.
 Megbecsüli, mint Balázs a' hurkát.
 Szép, mint tulsó soron a' dült ház.
 Nem tud hová lenni, mint a' törbe esett egér.
 Szereti mint kutya a' gerebennyalást.

II Mesék.

A' falusi tanító és tanítvány.

Micsoda könyv lehet az, mellyben az állatok is beszélnek? kérdé tanítójától a' falusi tanítvány. Ezópus' meséinek hívják, felele a' tanító.

De az állatok is beszélnek! Hogyan lehet az?

Mióta az emberek tulajdon szájokkal nem merik kimondani az igazságot, az állatokéval mondatják.

Ezt én nem értem.

Nem fiam, mert gyermek vagy.

Az oroszlán és vadásztársai.

A' vadászatból nagy zsákmánnyal visszatérő oroszlán az úton felszóla: csakugyan jó volna hadat indítanunk az emberek ellen.

Igen is jó, közbe szól a' szamár, levetvén hátáról a' leöldösött vadakat; sőt tanácslom is fel ségednek.

De már így csakugyan nem indítunk, mond az oroszlán.

Miért? kérdi a' füles.

A' nagy vad megcsóválja farkát, 's újra felrakatja a' terhet a' szamárra. Azért, úgymond, mert te tanácsolod.

A' juh és farkas.

A' nyájtól távol maradt juhon rajta ütött a farkas. A' szegény juh esedezek életeért. A' télen úgymond, megsoványodtam, engedd élnem egy két hétig a' tavaszt. Azután mint kövérebbet a' nyáj közől, melly itten szokott legelni, szólits magadhoz egyél meg.

Mi a' neved?

Szenvedő.

Jól megtekinti a' nagy gyomrú, 's elbocsátja. Egy hét' multán messziről megsajdítja a' nyáját 's kurjongatni kezde a' farkas: Szenvedő! hé, Szenvedő!

Erre a' megszabadult visszabekegése: Az voltam, de már kiszenvedtem.

A' ló és szarvas.

Az erdő' szélén összejött a' ló a' szarvassal 's így kezdé feddeni: Miért vagy olly balgatag te szarvas? Miért nem adod meg magadat az embereknek? Fegyverrel, kutyákkal nem üldöznének; télen nyáron, valamint engemet, jól tartanának.

Igazad van, de mind ezen jók mellett meg is nyergelnének. Ezt mondá a' szarvas, és fölemelt fővel az erdőnek nyargalt.

A' róka és farkas.

Egy pásztor kunyhó mellett látá a' róka lánczra kötött vén farkast, 's ezt kérdi tőle: Mint jutottál ide vén zsvány?

Jaj édes rókám, egy fiatal farkas szomszédomat, ki a' ragadományokból nem akart velem osztolni, bevádolni mentem a' pászturnál, kinek juha-

it rabolta. Azonban egyik vén komondora rám ismert, hogy tavaléheztemben egy pár juhát kénytelen voltam megölni, 's ime megfogatott.

Erre elvigyorodott a' róka, 's monda : Ostoba! hát nem tudad-e, hogy a' ki másnak vermet ás, maga esik belé?

(Vitkovics Mihály)

A' fiatal daru.

Őszszel egy költöző darucsapatot a' legöregeb-
bik vezérle. Halkkal, de folyvást halada az ék,
mégis az ifjabbak békételenkedni kezdenek a' tu-
nya késedelmen. Ereszsz engemet az ékélre, bátya,
szól végre a' legtüzesebbik közölök tél' vége vet
így bennünket haza! — Átveszi a' kormányt's utá-
na villámsebességgel hasít előre az útzó csoport;
de nem sokára lihegni kezd az ifju kormányos, tü-
ze lankadni, 's tikkadó melle fúladozni. — Vedd,
kedves bátya, a' vezérlést vissza, így rimáncodik
ekkor bocsánatot esdekelve. Látom én, hogy csak
gyors, tüzes tette való az ifju; a' hosszas kitü-
résű munka' kormányja pedig a' tapasztalt férfit illeti.

Légy és komondor.

Egy légy sokáig boszantotta az alvó komon-
dort. Pajzánúl ingerkedék vele, majd orrára rep-
penvén, majd, ha mérgesen kapott az eb hozzá,
kaczagva szállván el onnan. Végre a' komondor'
bodor szőrébe akadt a' gyáva, 's megfogódott ab-
ban. Éles dongásából megtudván veszélyét az eb:
Ládd kába, így szól, nem ostobaság-e olyanba kap-
nod, kihez néked csak közelíteni is kész halál?

A' varju és pacsirta.

A' varjú egy szent kép' tetejére szállt, 's fel-fuvalkodva szemlélte azelmenők' tisztelkedéseit, miket mind önszemélyére ruházott hiúsága. — Gyáva döggórász! szól hozzá a' pacsirta, szállj csak ama' jegenyére, vagy más élőfára, ha mozdít-e valaki a' hitvány varjunak süveget?

A' sas és ökörszem.

Jó napot király társ! így szólítja meg a' kis ökörszem a' fa tetőben komolykodó sast. Keresi a' nagy szárnyas szemével a' köszöntőt, 's egy sövénytetőben találja fel. 'S te is király volnál? kérdi mosolyogva őt. — Mintha nem tudnád, felel a' kis hiú büszkén, hogy én mint király birom a' sövényeket, és kertek' bokrait. — Oh százszor boldog uralkodó! mond a' sas kinek országára nem vágyik senki, 's ki magad is mind ellenségnek, mind prédának kicsin vagy.

Paripa és majom.

Egy nyergelt paripa elszabadulván, az erdőnek szalad. Ott egy fáról a' nyeregbe szökik a' majom 's megragadja a' kantárt. — Mit? téged hordozzalak-e állatok' csúfja, szól a' büszke mén, ki uramat is csak kényszerítve hordoztam? 's dühösen szökdelve igyekszik ülőjét lehányi magáról. — De barátom, szól az elmenő róka hozzá, kit már egyszer nyereg alá fogtak, hitvány majom is lovagolhat azon.

A' kos.

Egy kos kevély vala arra, hogy kolompja után szokott eredezni a' nyáj. Egykor végig mentében a' falun vevé észre, hogy a' toronybeli harang megkondulására csoportosan gyűl a' nép a' templomba. — Megállj! gondolá magában, e' csodát te is megteheted! Legközelebbi alkalommal tehát, megállván a' tmlom előtt, egész erejéből rázza nyakát, 's kongatja kolompját. Nem mozdul a' faluban senki, 's kaczag a' többi nyáj. — Mi lehet ennek oka? kérdi csodálva a' balga. — Az barátom, mond kaczagva a' juhász' ebe, hogy a' kolomp nem harang; de a' kos sem harangozó ám!

(Fáy András)

A' ló és szamár.

A' ló többféle furfangosságot tapasztalván a' szamárban, így szóla egykor hozzá: Furcsa dolgot hogy téged az emberek butának mondanak, holott sok jeleit látom eszességednek. Hja! válaszolt a' füles, az onnét van, mert az emberek jobbára a' külsőről ítélnék, pedig hosszú fül, és rövid ész, rövid fül és hosszú ész, nem mindig járnak együtt

A' veréb és buzaszár.

Beh úrias hintálás eszik illyl magasabb helyen! így szólt a' veréb, az érett kalászu' buzaszáron lógázkodva; bizony mondom, akár örökre itt maradnék. Elhiszem, mond a' buzaszár; de de nézd ama' barázdabeli imolya még magasabb, és szinte ingatható, miért nem szállsz inkább ar-

ra? — Képmutató! kalászsom érett szemei kedvesek neked, nem a' hintálgatás.

Becsületből lépünk a' polczra, de haszonért ülünk rajta.

A' tyúk és galamb.

A' gazda ponyván szórogatá rostált buzáját, 's reá menvén a' tyúk kapargata benne, és eddegele. Ugyan nénike, kérdi a' galamb, mit fáradsz hiába', midőn kaparás nélkül a' legszebb mag halommal áll előtted? Kedves öcsém, válaszolt a' folyvást kaparó, én úgy megszoktam már e' munkát, hogy nélküle a' legnagyobb bőségben sem esnék jól az étek.

Kész birtokhoz jutni, mégis munkálkodni, valóban olly szép, mint ritka dolog.

A' czinke és a' fülmile.

Hess innen parragi! hogy mersz velem, tarka tollakkal ékeskedővel, egy fára szállani? Így szólt az ugrándozó czinke a' szerény fülmiléhez. Ez pedig monda: Atyámfia, valami nemesebb belső tulajdonságodat hozd fel, 's akkor kész vagyok hátrálni előled; de csupán tarka tollaidnak hódolni, hidd el nem tudok.

A' díszjel csak érdemmel párosulva, az érdem pedig díszjel nélkül is tiszteletre méltó.

A' beteg ló, hollóserég, és róka.

A' beteg gebét egy hollóserég nagy káromva röpködé körül. A' szegény pára ezt sajnálkozásnak vélvén, így nyöge fel hozzájuk: Szánakozó jó lel-

kek ti, köszönöm részvételteket. Ezt a róka hallván a közel bokorból így szóla: Szegény csalatkozott beteg, hiszen ezek örömükben kárognak, hogy nem sokára testeden lakomározhatnak.

Gazdag haldokló, örömkönyűs rokonok.

A' paripa és az ökör.

A' sallangos szerszámu paripa kevélyen hányta mezei urát a' szántó ökör mellett, 's a' munkás állat szolgálatát kigunyolá. Ne volnék én, monda szeliden az igahuzó, te sem ficzkádoznál olly büszkén ülőddel együtt.

Ökör szántja az abrakot, 's a' ló eszi meg.

A' tehenek és róka.

A' tehenek tekervényes, felvágott, mély ösvényen botorkálva, 's megbukva mendegéltek egymás után. Látván ezt a' róka, monda nekik: Amarra alkalmasabb, és rövidebb volna az út. Ej, felelének a' tőgyesek, mi csak ebben maradunk, hiszen nagyanyáink is erre jártak, mégis megvoltak.

Igy szoktak beszélni a' régi hibás szokások' védelmezői is.

A' szita és rosta.

Csak kitetszik, monda a' szegen lógó szita, büszkén nézve le a' zugolyban heverő rostára, csak kitetszik, mellyikünknek van több érdeme, 's kit becsül nagyobbra asszonyunk. Hiú szerszám te! válaszolt a' rosta, hiszen csak azért akasztott magasra asszonyunk, mivel az egerek' fogaitól félti hitvány szövetedet.

A' megkülönböztetés nem mindig érdem' jele!

A' fűz és a' cser.

A' patak melletti fűz felszólalt a' bérczderéki cserhez: Ej bátyám beh lassan gyarapodol; lám, midőn engem ide ültettek, már akkor is elég koros valál, 's most mégis én vastagabb, 's lombosabb vagyok náladnál. Épen az a' baj válaszolt a' cser, hogy igen hamar gyarapodván sem tömöttséged, sem erőd; a' kemenczében is csak elfüstölögsz, a' nélkül, hogy isten' igazában melegítenél.

Hamarkodó munkának sok a' lazája.

A' kölyök eb.

A' kölyök eb látván, mint támadják meg a' major előtt elhaladó utasokat a' vén kuvaszok, 's mint futnak azok, vagy védelmezik magokat, kedve jött szinte megtámadni az általmenőket. De midőn ezek semmibe hajtván éretlen csaholásait egykedvüleg odább ballagnának, boszusan szidalmazá azon emberek érzéketlenségét. Ne hidd, mondanak a' vén kuvaszok, hogy ők érzéketlenek, hanem éretlen csaholásodból tudják, hogy nincs még ártani való erőd, 's szégyennek tartanak akár megfutamodni előled, akár hadarászni ellened.

Vitatkozó válaszra csak nyomos ellenvetés méltó.

(Czuczor Gergely)

III Természetrizsi cikkek.

A' közönséges sü n

(máskép : sünd, süldisznó, tövises disznó).

Arczorra hegyes, külszéle hornyolt rövid ke-
rekített fülekkel, apró fekete szemekkel, testét

egy hüvelyknyi hosszú tüske födi, mellynek közepe barna, vége sárgás szürke; fejét, hasát, lábait és farkát szürkés szőr borítja; hossza kilenczhüvelyknyi, vastagsága szinte annyi.

Egész Európában honos, sőt Ázsiában is találtatik; nyári tanyáját a' bokrokban, gyepükben, 's kórákások alatt tartja, téli álmát odvas fáknban, s' más üregekben aluszsza, mellyeket falevéllal, szalmával, szénával, vagy mohval szokott kibéllenni. A' napot nyugalomban töltvén, éjjel keresi élelmét, melly rovarokból, és férgekéből áll; azonban egeret, békát, kigyót, madarat, sőt gyümölcsöt is eszik. Igen ártatlan állat, minden legkisebb zajra elrejtezik, vagy testét összegömbölyítvén tüskéivel védi magát megtámadói ellen. Tavaszkor párzik rendesen, 's a' nőstény hét hónap mulva négyet vagy hatot fiadzik, mellyek vakon születnek; testök egészen fehér és tüskétlen, 24 óra alatt tüskéjük mintegy négy vonalnyira nő; négy hónapig szopnak. Könnyen megszelídül, 's mint-hogy az egereket, és kártékony rovarokat pusztítja, a' mezőn és kertekben nagyon hasznos.

A z e r d e i m e d v e.

Homloka domború, bundája barna, fiatal korában többé kevesbbé gubanczos. Azonban színre nagyon változó, egészen fekete, vörhenyeges szürke, és sárgás változatai is taláthatnak; hossza 5—6 lábnyi, 's gyakran 4 mázsát nyom.

Ejszaki-Európa', és Ázsia rengeteg erdeiben lakik, Némethonban gyéren, de Lengyel- és Oroszországban bőven taláthatik, honunkban is van elég

a' Karpatok vidékén, kivált Mármarosban, valamint Erdélyben is. Eledele gyümölcs, bogyó, zab, kukoricza. Szükség' esetén mindenféle állat, főleg pedig méz, mellyért a' méhkelenczéket gyakran meglátogatja. Járása lassú, czommogó, két utólábán járni, 's a' fára kúszni ügyesen tud. Az embert nem igen támadja meg, ha csak nem ingerlik; de ekkor dühös, megmordúl, két utólábara áll, ellenét erősen átkarolja, 's megfojtani iparkodik, talpával pofozza, és karmaival marcangolja, hanem ritkán harap. A' nagyobb állatokat hátulról rohanja meg, magát hátukra veti, 's éles karmait testökbe vágván addig kinozza, míg le nem rognak. A' hideg évszakot barlangokban, sziklahasadékokban, vagy bozótból készült kunyhókban tölti; őszre úgy meghizik, hogy egész télen koplalhat, 's ekkor, mint hitelesen állítják, talpait nyalogatja, mellyek tél' vége felé hámlanak. Álma tartós, de zsibbadásba nem esik.

Az oroszlán.

Szine egyidomulag sárga, farka' vége bojtos, a' himnek fejét, nyakát, és szügyét sörény disziti: vannak azonban egészen sötétbarna színű, fekete sörényű, sőt sörénytelen fajtái is. Előrésze különösen kifejlődött, feje aránylag igen nagy, és nem gömbölyded, hanem inkább négyszögű; nyaka erős, szügye szélesebb, homloka laposabb, mint a' többi macskafajnál. Hona Afrika, és Ázsiának egy része, hol többnyire párosan él.

Az oroszlán' ereje rendkívüli. Hiteles szemtanúk bizonyítják, hogy a' legnehezebb tulkot is

magával vonszolja, a' lovat hátára felvevén órahoszant czeperi, 's a' karmancsával (azaz körmeivel) halálos csapást tehet. Ordítása rémülésbe hozza az állatokat; több utazó beszéli, hogy a' legelő marha remegve fut össze, 's a' vadak borzadva bujnak el, mihelyt rettentő ordítását hallják. Az embert ritkán támadja meg, hacsak nem ingerlik; megtámadás előtt néhány lépéssel hátravonul, hogy zsákmányára annál hevesebben ugorhassék, 's ekkor a' szaladás haszontalan, mert a' leggyorsabb lovat is utóléri.

A' szelíd eb.

Fejét jobbára fekirányosan, füleit feligenyesedve, vagy lekonyulva, farkát felkukorodva hordja; teste gömbölyded, nyulánk, szügye erős, utólabái hosszabbak, futását gyorsítók; nyelve hosszú, és lapos, száját 42 fog fegyverzi. Az eb a' legjelesebb, legteljesebb, és leghasznosabb hódítás, melyet az ember valaha tett, mert az egész faj sajátunkká lön; minden egyén egészen a' gazdájáé, annak szokásaihoz alkalmazza magát, tulajdonát ismeri, és védi, 's hozzá hív marad mind halálig.

Életmódja, hűsége, engedelmessége, tanulékony-sága, magát hizelegve kedveltetni tudó vidor jelleme, és sokféle haszna mindenki előtt ismeretes; azért csak röviden említjük: hogy a' zenét, a' harangzúgást, 's a' teli holdat nem szenvedheti, ezekre kellemetlenül vonít, az üres palaczkától fél, gyomrát fűevéssel tisztítja, előtalált fajrokonit szaglálja, az elébe vetett követ marja, a' helyet, mellyen alunni akar, körülfutkossa, élénken

álmodik, morog, és ugat álmában, a' zivataros idő előtt bűdös, fölhevültében nyelvét kiölti, gyéren izzad, orrlikai mindig nedvesek. Urának szót fogad, örvend, ha őt utjában kísérelheti, búsul, ha honn kell maradnia, a' viszontlátás örömét szokdelve, 's urának kezeit nyalogatva jelenti; a' háznak, és vagyonnak hű őre, 's a' nyájnak a' ragadozók ellen gondos védője. Azonban úgy látszik, hogy a' kutyák nem csak az emberek iránt mutatják hajladóságukat, hanem szükségben egymást is viszonyosan segítik. *Morand* sebésznek Párizsban egy barátja vala, ki igen kedves kutyával birt; egyszer e' kutyának lába eltörött, a' sebész barátságából magához vevé, és meggyógyítá. Néhány hét múlva a' mint szobájában dolgozott, ajtaján vakarást hall, fölnyitja, és bámulva látja azon kutyát, mellyet nem régen gyógyított, besompolyogni, 's utána egy másikat sántikálni, mellynek lába el vala törve. A' kalaúz hizelegve ajánlá betegét a' sebésznek, 's mintegy kérni látszék, hogy segítsen azon is, valamint rajta segített.

A' fecskék' család a.

E' természetes kis család mind termetére, mind erkölcsére nézve a' ragadozókhöz nagyon közel áll. Mindnyájan sugártermetű, rövid nyaku, hosszú, keskeny szárnyu, rövid, gyöngé lábu, többnyire villás farku apró madarak, mellyek egyedül rovarokkal táplálkoznak. Csőrük igen rövid, széles, lapított, elül kissé horgas; szájok, és torkuk olly tág, hogy a' röptükben kapdosott nagy rovarokat is kényelmesen befalhatják. Keskeny

szárnyaik igen hosszúra terjednek, lebleik erősek, kormánytollaik néha megnyúlnak, azért a szárazon élő madarak közt legjobban röpülnek; de e' tehetségre nagy szükségök is vagyon, mert rövid lábaikon nem igen járhatván éltök' nagy részét röpdözve töltik, szállongva fogdossák a' rovarokat, sőt gyakran még fiaikat is a' fészek fölött lebegve étetik. A' fészek építésben bámulatos ügyességgel birnak, fészkeiket nagy részt sárból alkotván először egy vékony réteget raknak, melyel fészkek' alapját kijegyzik, 's a' mint az odaszáradt, folytatják a' tapasztást, naponként mintegy félhüvelknyit rakva a' már megszáradt agyagra. A' sár' összeragasztására valami különös nyálat használnak. Minthogy költöző madarak, ősszel csoportokba gyűlvén, dél felé a' földközi tengeren keresztül Afrikába költöznek. Azonban némelyek itt is maradnak, mert már több helyentáltattak fecskék télen az oduban, vagy mocsárban zsibbadva, mellyek a' melegre fölébredtek, de ezek alkalmasint a' kései költésből eredvén gyöngé korukban a' többiekkel el nem költözhettek, 's a' hidegebb idő beállásával zsibbadásba estek. A' fecskék a' rovarok' pusztítása által igen hasznosak, 's azért nagy kiméltre méltók; ezt honunkban tapasztalni is, csak hogy a' köznép a' kimélesnek babonás okát adja, azt híven hogy, ha a' fecskéket lerombolja, tehene véres tejet adand: holott a' fecske azért ütött tanyát házánál, hogy nyárban a' legyek' rendkívüli szaporodását megakadályozza.

A' h a n g o s k a k u k.

Fölül hamvasszürke, hasa fehér, feketés ha-

ránt hullámzattal, leble alúl fehér csíkozattal; farka feketés, fehér foltokkal; lábai, és ujjai sárgák. Fialat korában fölül vörhenyes, alúl fehér, fekete harántcsikokkal.

A' kakuk kiáltásáról Európa szerte ismeretes, tavasz hóban érkezik hozzánk, 's erdeinkben fölütvén tanyáját, közelében a' jérczét kivéve, melly párját folyvást követi, saját fajából mást nem igen szenved, azért mindenütt csak páronként találta-tik. Igen vad, és nyugtalan madár, rendesen a' sűrűben tartózkodik, mindenféle rovart eszik, de leginkább a' szőrös hernyókat emészti, mellyek' szőre viszás horgaival a' gyomor' beloldalához ragadván, azt annyira ellepi, hogy egészen szőrösnek látszik, a' honnan némelleyek azon balvéleményre jöttek, hogy a' kakuk' gyomra belül szőrrel fődött. Azon különös sajátsággal bir, hogy tojományit a' billegény', poszáta', veresbegy', pipiske', és más apró madarak' fészkeibe rakja, és pedig mindenhova csak egyet tesz, melly alkalommal a' fészekből többnyire néhány tojást ki szokott vetni. Tojománya a' petefészekben igen lassan érik meg, 's a' jércze csak minden nyolczadik nap tojik egyet, és alkalmasint ez az oka, hogy azokat maga nem képes kikölteni. De kiköltik az apró éneklő madarak, mellyek' fészkeibe rakja, 's a' hivatlan vendéget saját ivadékok gyanánt tekintvén híven táplálják, melly valamint nagyságára, úgy falánkságára is fölülmulja mostoha testvéreit, 's azokat sokszor élelmöktől is megfosztja. Hajdan azt fogták reá, hogy apró laktársait, sőt tápláló anyját is fölemészti, 's a' kakuk' hálátlansága közmondássá vált; e' vád azonban alaptalan.

A' közönséges daru.

Hamvas-szürke; torka fekete; fejeteteje csupasz, tarjagos; farcsoka hosszú, felálló, bodros tolakkal fődött. Magassága négy és fél lábnyi.

A' darvak főleg költözésökről ismeretesek; tavaszhozban érkeznek hozzánk, 's a nyarat inkább az éjszakai, mint a' déli részeken töltvén fölfelé a' leghidegebb tájakig terjednek, de a' jeges tengernél, és Kamcsatkában épen nem nyaralnak. Hazánkban sok helyen költenek, tanyájokat a' mocsárok és tavak körött ütik föl, hol mind magok' mind utódaik' számára bő táplálékot remélnék. Táplálékuk mindenféle hulló, hal, puhány, rovar, és féreg, néha az egeret is megkaparítják, e' mellett magot is esznek, 's a' lencsét, borsót, és búzát különösen kedvelik. Költésre a' jércze hozzáférhetlen sűrű bozótban, vagy sás, és nád között igen egyszerű fészket galyabít, mellybe kettőt tojik; tojománya nagy, zöldes barna színű, vörhenyes szürke, és barna márványozattal; négy hétig ül, fiai igen korán elhagyják fészkeket, 's olly gyorsan szaladnak, hogy az ember alig érheti el; azonban néha megesik, hogy több fészekbeli fiatal darvak a' víz'szélén összegyülekeznek, 's az idősök' kurjongatása mellett küzdésbe elegyedvén egymást a' sárba úgy legázolják, hogy az utánok leselkedő vadász által elevenen kézre kerítetnek.

Őszszel a' költözés' ideje közeledvén csapatokbagyülnek, 's magokat elrendezvén utnak indulnak. A' csapat melly több száz darabból áll, rendszeren két vonalt képez, ezek elül összeérvén hegyes szögletben végződnek, mellynek élén a' vezér foglal helyet. Erős szélben, vagy valamely ra-

gadozó madár' közeledtével, úgy szinte, ha magas hegyen akarnak szállani, vagy kellemes időben csupa játékból is e' rendes menet rögtön felbomlik, 's az egész csapat körben kavarog, és keringve kovályog mindaddig, míg fölebb emelkedve ismét rendbè áll. Rendszerint olly magasán röpkölnek, hogy néha nem is látzanak, hanem csak kiáltásukat hallani. Kiáltásuk igen erős, mi a' légső különös alkotásának tulajdonítható.

Ha a' csapat nyugvás, vagy evés végett leszáll, egy mindig magasabb helyre állva őrködik, 's a' veszély' közeledtét kiáltásával jelenti; általában véve olly szemesek, hogy a' darvak' vigyázékonysága közmondássá vált, már a' régiéknél a' vigyázékonyság' jelképeül tartatott, sőt honi nemes családaink' czimerében is gyakran előfordúl.

A' daru könnyen a' házhoz szokik, 's annyira megszeli, hogy gazdáját mint az eb követi, az udvaron teljes hatalommal él a' többi szárnyasok fölött, 's azokat rendben tartja, a' ludakat a' mezőre vezeti, ott őrzi, 's estvére ismét haza kíséri. Viselete komoly, járása méltóságteljes, de természetéhez valamint a' komolyság, úgy a' bohóság is illik; gyakran szökdel, tánczol, 's más bohóságokat tesz. Közvetlen kevés haszna van, a' fiatalnak húsát némelly vidékeken megeszik, foszlott tollait főleg a' tatárok ékszerűl használják. A' kalmukok, és mongolok különös tiszteletben tartják.

A' fehér gólya.

E' világszerte ismert madár nyaranta Európa', és Ázsia' mérsékelt vidékein tanyáz, telre

Afrikába költözik. Amerikában nincsen, Angliában is gyéren találtatik, éjszakon egész Svédhonig terjed; de Sziberiában, úgy szinte a Kaspitenger környékén, és Indiában egészen hiányzik. Hazánkban főleg a Duna, és Tisza mellékén igen közönséges, tavaszelo' végével érkezik hozzánk, 's minthogy a' száraz vidékeken nem élhet, a' tavak, és mocsárok közötti helységeket választja lakhelyül, hol néha minden házon egy egy fészket láthatni; azért alaptalan azon állítás, hogy közelében más rokonát nem igen türi. Eledelét főleg békák, kígyók, gyíkok, halak, csigák, és rovarok teszik; de az egeret, vakandot, és apró madarat is befalja, néha órákig leskelődik zsákmánya után. A' varangyot is megöli, de meg nem eszi; Rendszeren a' vízpartokon, és réteken sétál, lépése kimért szabásu, viselete komoly, nagyon félénk, és vigyázékony, azért szabadban nehezen lehet megközelíteni; de fészken könnyen hozzáférhetni. A' kőfalakon, és fákon, leginkább pedig a' házak, ólak, csűrök, és boglyák tetején fészkel, 's a' nép részint komoly viseletét, és ártatlan létét, részint azon hasznót, mellyet az ártalmas állatok' pusztítása által okoz, tekintve, olly kimélettel viseltetik iránta, hogy sem fészket, sem tojásait, és fiait nem háborgatja. Fészke különféle gazból készül, mellybe a' tojó 2—5 szennyes fehér tojományt tesz, 's azokat egy hónap alatt kikölti. A' fiókokat mind a' két ivar táplálja; míg az egyik élelmet keres, a' másik a' fészket őrzi; az ételt, és italt állzacskójában hordja fiainak. Nyárutóban csapatokba gyűlnek, egy ideig folytonos kelepelés között ideoda kovályogván rögtön oll magasra emelkednek, hogy néha

a' szem elöl is elenyésznek, 's dél felé vonulnak. A' gólya fiatal korában annyira szelidíthető, hogy, mint az eb, gazdája után megy, 's az udvaron szabadon járkat. Húsa semmit sem ér.

A' közönséges nyarga.

(köz nyelven; strucz, vagy struczmadár).

Feje, és nyaka csupasz, hús-színű, tollazata fekete, szárny- és farktollai fehérek. Magassága 7—8 lábnyi.

A' nyarga az ismert madarak' legnagyobbika; hazája Afrika, és Arábia, hol egész csapatokban találtatik. Testalkata különös; szárnya rövid, 's minthogy evezőtollai hiányzanak, röplésre épen nem használhatja, mindazáltal futásban, vagy természeti ösztönből, vagy hogy futását gyorsítsa, kiterjeszti; feje kicsin, 's azt hosszú nyakán magasra emeli, melle fölül lapos, alul mint a' teve' szügye gyirkás, czombja vastag, izmos, lába erős inakkal teljes. Ereje igen nagy, hátán két embert könnyen elbír, de minthogy kormányozni nem lehet, sem lovaglásra, sem teherdordásra nem alkalmazható; olly sebesen szalad, hogy a' leggyorsabb ló sem érheti el; ha megtámadják, mint a' ló rugdalózik, 's köveket hány ellenére, szárnyával az embert leüti, lábaival a' nagyobb állatokat is összetiporja. Látása, és hallása igen finom, szaglása, és izlése csekély. Eledele mindenféle mag, és növény, e' mellett, mint a' tyukok, sok kövecset nyel le. A' jércze mintegy 15—18 fehér tojományt rak a' homokba, 's azok' kiköltését a' hevestartományokban a' nap'

melegére bízza, a' mérsékelt tájakon maga költi ki, 's megtámadói ellen erősen védelmezi. A' fiókok, mihelyt a' héjból kibújnak, a' fészket azonnal oda hagyják. Haszna ezen ártatlan állatnak igen nagy; míg fiatal, húsa megehető, tojománya, melly majd három fontot nyom, 's huszonnégy tyúktojással fölér, finom tápláló eledelt ad, e' mellett héjából különféle eszközöket készítenek, lenyúzott bőrét vértűl, tollait ékszerül használják. E' tollak miatt hajdan nagyon üldözték; jelenleg azonban sok helyen megszelídítve házi állat gyanánt tartják, szárny- és farktollait évenként háromszor kiszedik, 's különféleképp elkészítve árulják.

(Hanák János).